

יוזמת נחום גולדמן להיפגש עם נאצר בשנת 1970

מאיר חזן

[...] אם הייתי הממשלה הנבחרת, הייתי אומר לו לנסוע / לראות את המצרים ואת נשיאם לשמוע / לנסוע באפן אישי או בטיול מארגן, לנסוע בצנעה או במפגן / ואם לא למצרים, כי אז לארץ אקזוטית אחרת / אוסטרליה הנרדמת או אפריקה המתעוררת / סע, נחום, הייתי מסכם ומסיק / סע, הייתי אומר לו, כי במקום שאתה נמצא בו עכשו - אתה רק מציק. [יהונתן גפן, 'דרך צלחה, דוקטור גולדמן', מעריב, ימים ולילות', 10.4.1970]

נחום גולדמן אהב להתהדר בהיותו בעל מחשבה עצמאית שאינה שבויה בקונבנציות המקובלות, ולהיראות כמעין איפכא מסתברא. בה בעת הוא השתייך למסורת ארוכה של שתדלנים יהודים בין-לאומיים, שבתוקף יכולתם האישית, שנינותם ומעמדם האינטלקטואלי התמודדו עם המכשולים שנערמו בדרכה של המציאות היהודית.¹ שני דפוסי המחשבה והפעולה הללו שבהם הצטיין - שתדלנות ונון-קונפורמיזם - עמדו ביסוד הרעיון שלו להיפגש עם נשיא מצרים, ג'מאל עבד אל-נאצר, בחודשים מרס-אפריל 1970. יוזמת השליחות נקבעה בתודעת בני התקופה ובכתיבה ההיסטורית כ'יוזמת גולדמן', וכך היא תוצג כאן. זה היה המעשה הפומבי המשמעותי האחרון של גולדמן בזירה הפוליטית. הוא היה אז בן 75 וכיהן כנשיא הקונגרס היהודי העולמי. עוצמתו של גולדמן במערכת הפוליטית הישראלית היתה מאז ומתמיד מוגבלת ביותר. עם זאת, כושרו וכשרונו לפעול בדרך המעוררת הדים במוקדי הקלחת הציבורית שירתו את החלטתו להטיל באותם ימים את מלוא כובד משקלו ונסיונו בשירות המאבק להשגת שלום בין ישראל לערבים, שבו האמין שנים ארוכות. מבהינה מדינית הועלה רעיון המפגש על סדר היום בתווך בין 'תוכנית רוג'רס' מ-1969, שעיקרה היה פתרון כפוי שיכתיבו המעצמות לצדדים בסכסוך הישראלי-ערבי (תוכנית שישראל והערבים דחו), לבין 'יוזמת רוג'רס' שהביאה ב-8 באוגוסט 1970 לסיום מלחמת ההתשה. במאמר זה יתוארו הנסיבות שבהן גובש רעיון השליחות של גולדמן, ייבחנו חילוקי הדעות שעלו בממשלה בעניין זה ותיסקר הסערה הציבורית שהתלקחה בעטיו.

1. חיים הרצוג, 'שתדלנות ומדיניות', הארץ, 10.4.1970.

ברקע המאמר עומדת התהייה: האם החמיצה ישראל באותם ימים הזדמנות ממשית להסדרת יחסיה עם מצרים, הזדמנות שמבשרה היה גולדמן? ראש הממשלה דאז, גולדה מאיר, אמרה בסגנונה הבוטה והמפשט כי לתאר את יוזמת גולדמן 'כהחמצת סיכוי לשלום, זה כל-כך מופרך, באמת, זו כמו הפלגה לירח'.² הנחת היסוד בדיון המובא כאן היא שגולדמן העריך מלכתחילה כי לא ייסע למצרים. מנקודת מוצא זו נגזרה פעילותו בחודשים מרס-אפריל 1970. עם זאת, גולדמן סבר שיוכל להשיג את יעדו העיקרי – לעורר ויכוח ציבורי בנוגע למדיניות החוץ הישראלית – גם בלי שכף רגלו תדרוך כלל על אדמת מצרים.

כמי שפעל בתחום הדמדומים של החיים המדיניים הקפיד גולדמן באדיקות – הן בימי האירועים המתוארים כאן והן ברבות השנים – לערפל ולטשטש את פרטי היוזמה ואת זהות האישים הקשורים בה. טעות היא לתלות זאת רק באופיו, בדפוסי התנהלותו ובגיגוניו. גולדמן נהג כך כדי להכביד על המנסים להתחקות אחר קשריו, מחד גיסא, וכדי להעצים את המבוכה ואת הבלבול בנוגע לטיב היוזמה, מאידך גיסא, מתוך הנחה שדווקא חוסר בהירות יעודד עיסוק, דיון ובהישה בכל פן וזווית אפשריים שלה. כדרכו, הוא עשה את מלאכת התפלול במיומנות רבה, ולפיכך נתקל המחקר בקשיים בתיאור הפרשה ובניתוחה. על יוזמת גולדמן נכתבו כמה חיבורים מעניינים, ובהם ראוי לציין במיוחד את אלה שכתבו מרדכי גזית ורפאל פטאי. אולם העיון האקדמי בתקופה הנדונה בכללותה מצוי עדיין בחיתוליו, ולא כל התייעוד הרלוונטי נגיש. יוזמת גולדמן נדמתה מראשיתה לרשומון, כהגדרתו הנכונה של גזית, והדבר ניכר בכל סוגי המקורות העוסקים בפרשה. לכן, פענוחה מחייב הצלבה חוזרת ונשנית של מידע, שחלקו פורסם בהטיות כאלה ואחרות בעיתונות התקופה.³ בטרם ניגש לביורר יוזמת גולדמן ראוי לציין כמה מקוויה המאפיינים של המציאות הישראלית באותם ימים: מלחמת ההתשה בחזית תעלת סואץ התנהלה במלוא עוזה; האמריקנים העדיפו להשעות את מכירתם של מטוסי קרב נוספים לישראל; המצרים קיבלו מהרוסים

2. 'צוות על המשמר בשיחה עם ראש הממשלה גולדה מאיר על בעיות חוץ וביטחון', על המשמר, 10.5.1970.
 3. פריטי המפתח בשחזור הפרשה הם: פרוטוקולים משיבות הממשלה ב-29.3.1970 וב-5.4.1970, ארכיון פרטי – מאיר חזן; דן מרגלית, שדר מהבית הלבן, תל-אביב 1971, עמ' 84-96; נחום גולדמן, זכרונות, ירושלים 1972, עמ' 281-282; מרדכי גזית, תהליך השלום, 1969-1973, תל-אביב 1984, עמ' 42-52; Raphael Patai, *Nahum Goldmann: His Missions to the Gentiles*, Alabama 1987, pp. 223-255; Mordechai Gazit, 'The Goldmann Affair - An Invitation to Cairo that Never Was', in: *Israeli Diplomacy and the Quest for Peace*, London 2002, pp. 79-89; נקדימון, 'גולדמן: "אילו הייתי נפגש עם נאצר, כך הייתי מדבר אליו"', ידיעות אחרונות, 7.4.1970; אדוין איתן, 'מקור יודע-דבר בפריס, שעמד מאחורי "פרשת המסע", מוסר: "מצרים תבעה שגולדמן לא יבוא רק לשמוע – אלא יביא תוכנית"', ידיעות אחרונות, 8.4.1970 [להלן: איתן, 'מקור יודע-דבר בפריס']; יוסף חריף, 'רק תאמרי שאת מסכימה ואני נוסע מחר לטיטו, חוזר לירושלים ויוצא לקהיר', מעריב, 10.4.1970; שיחה בין עורך העיתון על המשמר, יעקב עמית, לבין נחום גולדמן, אולם 'צוותא' בתל-אביב, 22.4.1970, ארכיון גנוך המדינה [להלן: ג"מ] א/7054/19; 'גילוי דעת של גולדמן: ג' מאיר איצמה ידיעות שאינן מדויקות', הארץ, 24.4.1970.

טילים משוכללים נגד מטוסים מדגם 'סאם 3', ובהמשך גם מטוסי 'מיג 23' שהוטסו בידי טייסים סובייטים; והממשלה אישרה את התיישבות הקבע בחברון – קריית ארבע. בימי ההתרחשויות המתוארות כאן נפטר המשורר נתן אלתרמן, והתאטרון הקאמרי העלה לראשונה את מחזהו של חנוך לוין 'מלכת האמבטיה'. בישראל שלטה אז ממשלת ליכוד לאומי בראשותה של גולדה מאיר. גולדה, שבחירתה לתפקיד ראש הממשלה לאחר מותו של לוי אשכול תוארה שנה קודם לכן כ'פתרון ארעי', ביססה את מרותה במערכת הפוליטית וגרמה להתפוגגות הלחשוש הזולני בדבר 'הזקנה התשושה הזאת'.⁴ השרים הבכירים בעיצוב המדיניות היו שר הביטחון משה דיין, שר החוץ אבא אבן, השר בלי תיק ישראל גלילי וסגן ראש הממשלה ושר החינוך יגאל אלון. חשיבות מיוחדת נודעה לדעתו של שר האוצר והאיש המרכזי במפלגת העבודה, פנחס ספיר, וכן לעמדתו של מנחם בגין, מנהיגה של גח"ל. את הגישה המוצהרת של ממשלת ישראל בעניין הסדרת היחסים עם מדינות ערב ביטאה גולדה במילים הבאות: 'למען השגת השלום אני מוכנה לצאת בכל שעה ולכל מקום כדי לפגוש מנהיג מוסמך של מדינה ערבית, לנהל אתו משא־ומתן מתוך כבוד הדדי, מתוך שוויון וללא תנאים מוקדמים [...].'⁵

א. רקימת היוזמה

מאז מלחמת ששת הימים ביוני 1967 נמנע גולדמן מלהתבטא בפומבי בסוגיית הדרך המדינית להסדרת היחסים בין ישראל למדינות ערב. אמנם אירע שהוא איים 'לסיים את התקופה "הטרפיסטית" שלי', בנימוק שאם למשה דיין וליגאל אלון מותר להצהיר הצהרות מרחיקות לכת אזי גם הוא, כאורח פשוט במדינה, רשאי לדאוג ולפעול בסגנונו.⁶ ואולם, הדברים נותרו בגדר איום בלבד. בבדיחות הדעת הוא אמר לראש הממשלה דאז, לוי אשכול, כי השתיקה היא תרומתו העיקרית למדיניות ישראל בימים שלאחר המלחמה.⁷ גולדמן התמיד לשוחח תדיר עם אישים בכירים באירופה ובארצות־הברית ולפרוש לפנייהם את השקפותיו. את ראשי הממשל הישראלי הוא עדכן בדבר מגעיו המדיניים רק כשמצא זאת לנכון, ולא פעם ספג בשל כך הערות ארסיות, במיוחד מצדם של פקידי משרד החוץ, שהגו חיבה מועטה

4. ד"ר ה' רוזנבלום, 'בשחור־לבן', ידיעות אחרונות, 10.4.1970; מרגלית, שדר מהבית הלבן, עמ' 83.

5. פרוטוקול ישיבת הכנסת, 26.5.1970, דברי הכנסת, כרך 57, עמ' 1864.

6. מכתב גולדמן ליעקב הרצוג, 20.8.1967, ארכיון ציוני מרכזי [להלן: 'אצ"מ'] Z6/1148. ייתכן (וזו השערה בלבד) שעל רקע זה ניגש גולדמן לחבר את המאמר שלימים התפרסם ב-*Foreign Affairs* בסמיכות זמנים ליוזמת המפגש עם נאצר. גולדמן העיד כי המאמר היה מונח אצלו כמעט שנתיים לפני שמסר אותו לפרסום. ראו: פרוטוקול הנהלת הסוכנות היהודית, 29.4.1970, אצ"מ S100/1073.

7. ישראל גוימן, 'יש אלטרנטיבה, ויש להבהירה לעם', דבר, 2.1.1970.

למהלכיו העצמאיים.⁸ דעותיו לא נותרו תמיד בחדרי-חדרים. באפריל 1968, למשל, נקלע גולדמן לסכך הכחשות לאחר שהמליץ לסנאטור ויליאם פולברייט (Fulbright), יושב-ראש ועדת החוץ של הסנאט, שארצות-הברית תשפיע על ישראל למתן את עמדתה. פולברייט, שהואשם בהשקפות אנטי-ישראליות, כפר בהאשמות ואגב כך חשף את דבר שיחתו הדיסקרטית עם גולדמן. גולדמן הכחיש כי ביקש שיופעל לחץ על ישראל ואף הצליח לחלץ מכתב התנצלות מפולברייט ברוח זו.⁹ במשרד החוץ צפו מראש כי גולדמן יצליח לסדר לעצמו הכחשה ויוסיף לנהל את מגעיו בלי לתאם זאת עמהם, כאשר הוא 'במקרה הטוב זורק לנו לאחר מעשה איזה גרגיר אותו הוא מכנה כדין וחשבון'. בהתאם להמלצתם הועבר לשגרירות האמריקנית בישראל מסר ולפיו גולדמן אינו מייצג את ממשלת ישראל, אינו מוסמך לדבר מטעמה והצהרותיו נאמרות בשמו בלבד.¹⁰ מפלגת העבודה ניצלה את דברי גולדמן לפולברייט כתירון לטרפוד בחירתו המחדשת לנשיא ההסתדרות הציונית העולמית. מאמר המערכת בעיתון דבר קבע אז, שגולדמן איבד 'את כושר ההתמצאות וחוש המידה בהליכותיו עם הציבור הישראלי'. בה בעת הדגישו בדבר כי הם אינם מצטרפים למיידים אבנים בגולדמן מחמת תפיסתו המדינית: 'אדרבא, לעתים יש בדעותיו כדי לצנן חמומי-מוח ולשמש משקל-שכנגד לבעלי נטיות קיצוניות, המתעלמים משיקולי התבונה והמציאות הפוליטית'.¹¹

בשלהי מרס 1969 עמד גולדמן להיפגש עם השגריר הסובייטי בווינגטון, אנטולי דוברינין, ועם הנרי קיסינג'ר, היועץ לביטחון לאומי בבית הלבן. גולדמן קיים את הפגישות הללו אף-על-פי שגולדה מאיר, שנבחרה באותו חודש לכהונת ראש הממשלה במקומו של אשכול

8. האיבה ארוכת השנים שרחשו לגולדמן במשרד החוץ משתקפת במברק ששלח משה ביתן, או מנהל מחלקת ארצות-הברית במשרד החוץ, לשגריר ישראל בארצות-הברית, אברהם הרמן, ביוני 1965, ובו דיווח על שיחתו עם שגריר ארצות-הברית בישראל, וולורט' ברבור (Barbour). הלה סיפר לביתן כי הוא עומד להיפגש ימים אחדים לאחר מכן עם גולדמן, שאותו הוא מעריך ומחבב. בתגובה שאל ביתן את ברבור האם הוא רואה דברים של ממש בהערותיו החוזרות ונשנות של גולדמן, 'שיש צורך ב"יוזמות" במגע עם הערבים'. ברבור הסכים עמו שעל ממשלת ישראל לדאוג לבטחון המדינה ולבעיות היום-יום, אך טוב שקיים מנהיג יהודי שרואה הדברים לטווח ארוך יותר, טוב שאישיית כזאת פועלת ומשמיעה את דעתה'. ביתן סיפר להרמן כי הוא נמנע מלומר לברבור את 'שהיה על דל שפתי: שקשה לדעת אם נ' גולדמן באמת מייצג את היהדות העולמית ואם דבריו מכוונים לפרסומת או למטרה אחרת [...]'. הוא פסק: 'לי אישית ברור שנ' גולדמן עושה לנו שירות דב, מה שמצער, שאיננו יכולים תמיד להתגונן בפני מהלך זה כראוי, כי מדובר כאן על פעולה שנעשית מאחרי גבנו'. ראו: מברק ביתן להרמן, 24.6.1965, ג"מ/18/6689.

9. מכתב גולדמן ללוי אשכול, 5.4.1968, אצ"מ Z6/1151; סנאטור פולברייט: ד"ר גולדמן ביקש שאפעל ל"מיתון ישראל", מעריב, 3.4.1968; ד"ר גולדמן: שוחחתי עם פולברייט לא לפרסום, דיווחתי להנהלת הסוכנות, מעריב, 10.4.1968.

10. מכתב משה ביתן לשר החוץ, 4.4.1968, ג"מ חצ/4155/6; מכתב משה ריבלין לאבא אבן, 15.4.1968, שם; מכתב מיכאל אליצור לשגריר בווינגטון, 16.4.1968, שם.

11. מ"ד (מערכת דבר), 'הסרת מועמדותו של ד"ר גולדמן', דבר, 9.4.1968.

שנפטר, דרשה ממנו מפורשות שלא יקיימן. הוא הסתפק בהבטחה כי יימנע מלשוחח עמם על עניינים הנוגעים למצב במזרח התיכון.¹²

היחסים בין גולדה לנחום גולדמן ידעו מחלוקת וריב. גולדה נטלה חלק פעיל במהלך שהביא להדחתו מכהונת נשיא ההסתדרות הציונית, ועוד קודם לכן נקלעו השניים לעימותים פומביים בעת שכינה כשרת החוץ. ברם, הקשר ביניהם לא היה חף מקרבה ומהערכה. בעקבות התפטרותה מתפקיד שרת החוץ כתב לה גולדמן כי למרות הסכסוכים שהתגלעו ביניהם לעתים, 'לבי היה תמיד מלא הערצה, וגם, אם מותר לי לאמר זאת, חיבה כלפיך. את אחת הדמויות הבולטות והכי יפות של מדינת ישראל, אשר לצערנו לא עשירה ביותר בדמויות כאלה'.¹³ בביקור שערך גולדמן בארץ במחצית השנייה של 1969, הוא תיאר עם גולדה כי בבוא השעה ישמיע את דעותיו המדיניות, בהבטיחו לעשות כן בעת שישהה בישראל ולא בחו"ל.¹⁴

גולדמן החל להפיר את שתיקתו המוצהרת ולבטא את עמדותיו בנושאים מדיניים בתחילת 1970. בריאיון שהעניק לתום שגב בעל המשמר הוא הבהיר שבכוונתו לבוא ארצה בחודשים מרס-אפריל למשך חודשיים, ובמהלכם להציג את דעותיו. בתשובה לשאלה מדוע דווקא אז, השיב: 'אני מצפה אולי לאילו התפתחויות, שאני לא רוצה לדבר עליהן'. על ממשלת הליכוד הלאומי אמר גולדמן: 'ברגע שבו יהיה על ישראל להחליט דבר-מה, הממשלה הזו תתפוצץ. אחד הנימוקים, שיביאו אותי אולי במרס, על כל פנים באביב, לדבר, הוא שאני רואה כי הרגע הזה מתקרב. אני רוצה שיתחיל ויכוח פומבי, ולא רק עם פרופסורים, גם עם אנשים שמבינים'.¹⁵ גולדמן הוסיף וציין כי כשיחל להביע את דעתו על המדיניות הישראלית הנוכחית, הוא משוכנע שסיפוג התקפות רבות, אבל 'חוסר הוויכוח בארץ והקונפורמיזם הם מסוכנים גם למחשבה הפוליטית בארץ וגם לתדמית המדינה בחו"ל'.¹⁶

12. קיסנינג'ר היה ידיד משפחה של גולדמן באותן שנים, שכן בנו של גולדמן, גווידו, עבד עמו באוניברסיטת הרווארד. גולדמן אף התגאה בכך שאמו של קיסנינג'ר עשתה קייטרינג בביתו בניו-יורק. על רקע פעילותו של גולדמן, שנראתה כחותרת תחת סמכות 'מועדון הנשיאים' כגוף היציג של יהדות ארצות-הברית, תבע השגריר בווינגטון, יצחק רבין, שישראל תחדל לסייע כספית לגולדמן ותצד את מרחב הפעולה של הקונגרס היהודי העולמי. ראו מברק מאת גולדה מאיר לוולטר איתן בפריס, 21.3.1969, מברק איתן למאיר, 23.3.1969, מברק ארגוב למשרד החוץ, 3.4.1969, ומברק רבין למשרד החוץ, 1969.25.4, ג"מ א/7054/19.

13. מכתב גולדמן לגולדה, 14.2.1966, אצ"מ Z6/1146.

14. אברהם רותם, 'דיין ואבן הסכימו שאסע לנאצר', מעריב, 9.4.1970; דברי גולדמן בפרוטוקול הנהלת הסוכנות היהודית, 29.4.1970, אצ"מ S100/1073.

15. תום שגב, 'השגותיו של ד"ר גולדמן על מדיניות הממשלה', על המשמר, 9.1.1970. ההדגשה שלי. וראו גם מכתב המחאה של גולדמן על מה שפורסם בריאיון זה (בנושאים אחרים שאינם מענייננו כאן) ותגובתה המתנצלת של מערכת העיתון, 'הבהרות ד"ר גולדמן לריאיון ב"על המשמר"', על המשמר, 11.1.1970. שגב דיווח על פרטי שיחה אישית שניהל גולדמן עם השר משה חיים שפירא, שיחה ששגב האזין לה באקראי אגב המתנה לריאיון, ובמהלכה כינה גולדמן את הנרי קיסנינג'ר 'מיין אינטימער פריינד'.

16. נוימן, 'יש אלטרנטיבה, ויש להבהירה לעם', דבר, 2.1.1970.

גולדמן החליט להציג בגלוי אלטרנטיבה עצמאית בשלושה משורים: מהותה של המדינה היהודית בארץ-ישראל, דפוסי ההסדר הכולל בנוגע לשטחים שנכבשו, ודרך אופרטיבית לתחילת המגעים המדיניים. כדי לקדם מהלכים אלה נקט גולדמן כמה צעדים: הוא מסר לפרסום בפוריין אפירס (*Foreign Affairs*) מאמר שחיבר שנתיים לפני כן. עורך הביטאון 'התפעל מזה', כלשונו של גולדמן, והודיע לו בינואר 1970 כי הוא שומט מהגיליון של חודש מרס שני מאמרים כדי לפנות מקום למאמרו.¹⁷ בהמשך ביקש גולדמן מגולדה לזמן את מנהיגי המערך לשיחה 'שאינה לפרסום' עמו, כדי להבהיר להם את דעותיו לפני שיציגן בפומבי.¹⁸ במקביל הוא כתב סדרת מאמרים על מדיניות החוץ הישראלית והסדיר את פרסומם בעיתון הארץ.¹⁹

בה בעת ציפה גולדמן להתפתחות נוספת, כפי שרמזו במשפטו הסתום בריאיון לתום שגב: הוא ציפה להבשלת המגעים החשאיים שרקם עם גורמים המקורבים למנהיג מצרים, נאצר. רעיון המפגש בין גולדמן לנאצר לא היה חדש. גולדמן ניסה להיפגש עם נאצר כבר בשנות החמישים. בגישושים להסדרת מפגש כזה היו מעורבים, בין היתר, מזכיר האו"ם, דאג האמרשלד (Hammarhjold), ראש ממשלת הודו, ג'הרלאל נהרו (Nehru), ועוזרו של גולדמן, ג'ו גולן. הנסיונות הללו החלו בחודשים מאי-יולי 1956, נקטעו עם פרוץ מלחמת סיני, ובמאי 1957 צברו תאוצה מחודשת. לא כאן המקום להרחיב בנושא זה, הראוי לעיון נפרד כחלק ממסכת המגעים החשאיים בין ישראל למצרים בשנות החמישים. אמנם חילופי הדברים בנוגע לתוכני המפגש מרתקים, אך לענייננו נודע ערך רק לכמה ממאפייני השיחות הללו, שהופיעו שוב במתכונת דומה בשנת 1970: ראשית, איש הקשר בצד המצרי היה הקולונל ספווית אוקאשה (Okacha), מחבורת הקצינים שחוללה את ההפיכה במצרים בשנת 1952; שנית, התנאים שהציג נאצר לקיום הפגישה היו חשאיות מוחלטת לפנייה, החלטתה על דרכי חשיפתה לאחר קיומה, ודרישה שגולדמן יבוא כמנהיג יהודי לביקור פרטי ולא כשליח רשמי של מדינת ישראל; ושלישית, תגובתו של גולדמן משונדעו לו התנאים שהציבו המצרים: 'באופן טבעי בן-גוריון חייב לדעת על כך'.²⁰ הגישושים הללו לא עלו יפה, אך

17. דברי גולדמן בישיבת מזכירות מפ"ם, 22.4.1970, ארכיון השומר-הצעיר [להלן: אש"צ] 63.90 (1); דברי גולדמן בפרוטוקול הנהלת הסוכנות היהודית, 29.4.1970, אצ"מ S100/1073; Nahum Goldmann, 'The Future of Israel', *Foreign Affairs*, 48, 3 (April 1970), pp. 443-459 [להלן: גולדמן, 'עתידה של ישראל'. החוברת שבה פורסם המאמר הופיעה בחודש מרס אך נושאת את התאריך של חודש אפריל].
18. מכתב גולדמן לגולדה מאיר, 11.2.1970, אצ"מ Z6/2394. לאחר שגולדה נענתה עקרונית לבקשתו פנה גולדמן לאריה אליאב, מזכ"ל מפלגת העבודה, בבקשה שיתאם את הפגישה לסוף מרס או לתחילת אפריל. ראו: מכתב גולדמן לאליאב, 2.3.1970, אצ"מ Z6/2393.
19. ראו מכתב גולדמן לגרשום שוקן, 11.2.1970, אצ"מ Z6/2395. גולדמן היסט תחילה אם לחשוף את השקפותיו לפני חוג מוזמנים באוניברסיטת תל-אביב או שמה באמצעות סימפוזיון בהארץ. ראו מכתב גולדמן לעמוס אילון, 5.2.1970, אצ"מ Z6/2393.
20. ראו מכתבים בנושא זה מאת ג'ו גולן ונחום גולדמן, אצ"מ Z6/1612 (הציטטה היא ממכתב גולדמן לגולן מ-20.5.1957). ראו גם: Mordechai Bar-On, *In Pursuit of Peace: A History of the Israeli Peace Movement*, Washington DC 1996, pp. 19-20

מנקודת מבטנו חשובה העובדה שבסיס ראשוני לבירור התועלת ההדדית הצפונה במפגש מסוג זה נקבע בזכרונם של שני השותפים הראשיים במגעים לקראת קיומו: נאצר וגולדמן. בשלהי שנות השישים נועד גולדמן פעמיים עם נשיא יוגוסלביה, טיטו. בשיחותיהם נדונה האפשרות להפגיש את גולדמן עם נאצר. לאחר שיחתם השנייה, שהתקיימה ב־21 במאי 1968, הגיע גולדמן ארצה ודיווח על דבר השיחה לאשכול, לדיין ולאבן. בתרשומת שערך גולדמן על אודות השיחה אין זכר לאפשרות של מפגש בינו לבין נאצר.²¹ ייתכן שביכר להימנע מלתעד זאת במסמך שהכין, וייתכן שנמנע מכך דווקא משום שביקש לקדם מהלך מסוג זה. בעקבות הדיווח של גולדמן כתב לו דיין:

[...] בקשר לפגישה האפשרית בבריוני [מקום מושבו של טיטו, מ"ח]: כפי שאמרת ליך – לו הדבר היה מובא לדיון בממשלה הייתי תומך בקיום הפגישה. מאידך, אם הדבר לא יידון בממשלה ולא יקבל את אישורה או אישור ראש הממשלה – אני במקומך לא הייתי מקיים הפגישה (ולא רק בגלל הטענות שתהיינה אלא לגופו של דבר).²²

לדברי גולדמן, תשובתו של אשכול בעניין מפגש אפשרי עם נאצר היתה: 'זה לא פשוט, צריך לבדוק אם זה רציני, אני לא מאמין'. באותה עת הוזמן גולדמן גם לרוסיה, ועלי־כך אמר לו אשכול: 'לא רק מסכים שתלך – תרוץ. וחבל שיש לך רק שתי רגלים לכך'.²³ שני המפגשים הללו לא יצאו אל הפועל. אבל גולדמן הוסיף להתמקד ברקימת קשרים סודיים לצורך הסדרת מפגש עם נאצר. בזה אחר זה שימשו לו מתווכים גורמים רוסיים,²⁴ הקומוניסטים הצרפתי ומומחה התרבות רוז'ה גארודי (Garudy), אריק רולו (Rouleau) שהיה הפרשן לענייני המזרח התיכון של העיתון לה מונד (Le Monde) והממשל היוגוסלבי. גארודי, שביקר במצרים בשלהי נובמבר 1969, נועד עם נאצר בלוויית חסנן הייכל, עורך העיתון אל-אהראם. בפגישתם שיבחו נאצר והייכל את גולדמן אך הביעו ספק באשר למידת השפעתו בישראל. גארודי השיב להם שעמדת גולדמן זוכה לתמיכתם של חוגים יהודיים וישראלים מגוונים. אך בנקודה זו, כפי שדיווח לגולדמן ארמאן קפלן, מנהל הלשכה הצרפתית של הקונגרס היהודי העולמי, "Seichel" this foolish Roger Garudy did not have [...] 'to go through with it to the very end in proposing a meeting between you and Nasser'²⁵

21. לתרשומות גולדמן על שיחותיו עם טיטו בספטמבר 1967 ובמאי 1968 ראו: אצ"מ Z6/2720.
22. מכתב דיין לגולדמן, 5.6.1968, אצ"מ Z6/1151. ההדגשה במקור.
23. מכתב גולדמן לאשכול, 10.10.1968, אצ"מ Z6/1151. גולדמן חזר על האמרה בפומבי במסיבת העיתונאים שערך בעקבות חשיפת יוזמת המפגש עם נאצר. ראו: רותם, "דיין ואבן הסכימו שאסע לנאצר", מעריב, 9.4.1970.
24. למעורבות הרוסית בפרשה באמצעות השגריר דוברינץ ראו: גיל קיסרי, 'פריס: מוסקווה עומדת מאחורי הפרשה', מעריב, 7.4.1970.
25. מכתב קפלן לגולדמן, 5.12.1969, אצ"מ Z6/2720 (תודתי לרחל ארבל שהפנתה את תשומת לבי למכתב זה).

אפשרות המפגש נדונה כנראה בשיחה 'שאינה לפרסום' שניהל נאצר עם רולו בעקבות ריאיון שהעניק לו במחצית פברואר 1970. כמה ימים לאחר מכן העלה שר החוץ היוגוסלבי את הנושא בפגישתו עם שר החוץ המצרי, מחמוד ריאד, במהלך ביקור שערך טיטו במצרים ב־23-24 בפברואר. ריאד העלה את ההצעה לפני נאצר, 'שלא אמר לא, אבל גם לא הסכים עדיין'. התשובה המצרית הועברה כעבור ימים אחדים באמצעות שגריר יוגוסלביה במצרים, שהביאה לטיטו אישית. שר החוץ היוגוסלבי מסר את תשובת המצרים לשגריר יוגוסלביה בפריס, הלה זימן אליו את ארמאן קפלן, והוא העבירה לגולדמן.

ההידברות שנועדה להסדיר את המפגש באמצעות המתווכים היוגוסלבים לא תועדה במסמכים כתובים.²⁶ גורם זה תרם למידע הסותר ביחס לתנאי קיום הפגישה, מידע שעתיד היה להסעיר את הציבוריות הישראלית. כדי להבהיר את התמונה, מן ההכרח להבדיל בין מוקדם למאוחר ולעמוד על התנאים שהוצגו בפתח המגעים ועל אלה שהוסרו או שונו במהלכם. התנאים הראשוניים שהציגו המצרים היו שפגישת גולדמן עם מנהיגי מצרים תישאר סודית ביותר, וכן שגולדמן יציג בפגישה תוכנית קונקרטית ומדויקת ולא יגיע רק כדי להקשיב. גולדמן טען בתגובה שתחילה עליו ליידע את ראש ממשלת ישראל, וכי אי אפשר לצפות ממנו שיביא עמו תוכנית מעשית כלשהי – הוא יוכל רק להציג את דעותיו.²⁷ במקביל למגעים הללו העביר גולדמן ב־13 במרס שדר לגולדה באמצעות השגריר בצרפת, ולטר איתן, ובו נאמר שיש לו מידע חשוב המחייב פגישה דחופה עמה.²⁸

26. מברק רון למשה"ח, 8.4.1970, ג"מ א/7054/19; איתן, 'מקור יודע־דבר בפריס...' (לעיל הערה 3); 'גילוי דעת של גולדמן: ג' מאיר אימצה ידיעות שאינן מדויקות', הארץ, 24.4.1970. על מעורבותו של קפלן כאיש קשר בין השגריר היוגוסלבי בפריס לגולדמן ראו: Patai, *Nahum Goldmann*, pp. 226, 301 note 60. לגרסת ריאד ראו: Gazit, 'The Goldmann Affair...' (above note 3), p. 86.
27. שם. בסמיכות זמנים המעוררת תחושה ברורה של ניסיון לדיסאינפורמציה ושל מגמה לגונן על מקורות וקשרים פורסמו ב־7-8 באפריל שתי גרסאות שונות בנוגע לתנאי המפגש מטעמם של שני מקורות שהיו מקורבים לגולדמן בפריס ושהיו בסוד המגעים, אם כי לא ברור עד כמה היו מעורבים באורח אינטימי בכל שלבי הגישושים. לפי גרסת אריק רולו, שפורסמה בעיתון לה־מונד, נאצר העמיד שלושה תנאים למפגש: ביקור פומבי, אישור ממשלת ישראל והתחייבות שגולדמן ימסור את דעותיו האישיות בעניין השכנת השלום. ראו: גזית, תהליך השלום, 1973-1969, עמ' 45, עמ' 51 הערה 7. לפי גרסת ארמאן קפלן, ש'מסר בסוד את 'גרסת האמת' הבאה' לשגריר בפריס, איתן, המפגש הוטנה בכך שהדברים יישמרו בסודיות גמורה, ושגולדמן יבוא בהסכמת ממשלת ישראל ויביא עמו הצעה קונקרטית. ראו: מברק רון למשה"ח, 8.4.1970, ג"מ א/7054/19. בו בזמן מסר קפלן את אותו מידע 'סודי' לכאורה לכתב ידיעות אחרונות בפריס, בהתנתות זאת בהתחייבות ששמו לא יפורסם, אף שמנוסח הכתבה ברור לחלוטין שהוא מקור המידע. ראו: איתן, 'מקור יודע־דבר בפריס...' (לעיל הערה 3). אורי אבנרי ציין בדבריו במליאת הכנסת בעת הדיון ביוזמת גולדמן כי דיבר 'לפני שעה קלה' עם אריק רולו, והלה אמר לו כי נאצר '...[דרש מגולדמן שביקרו יבוא בידיעת ראש הממשלה]. ראו: פרוטוקול ישיבת הכנסת, 7.4.1970, דברי הכנסת, 57, עמ' 1593. דברים אלה עומדים בניגוד למה שכתב רולו בלה מונד. לנוכח מגוון הגרסאות של רולו מתבקשת המסקנה כי מידע הבא ממנו ראוי למנה גדושה של ספקנות.
28. חילופי מברקים בין איתן לדייניץ [מנהל לשכת רה"מ], 13.3.1970, 15.3.1970, 18.3.1970, ג"מ א/7054/19.

ב־23 במרס הגיע גולדמן ארצה כדי להציג את היוזמה לגולדה. ערב צאתו מצרפת הוא נועד עם שליחו של נאצר, אחמד חמרוש (Hamrush), שהשתייך בשעתו לקבוצה שחוללה את הפיכת הקצינים במצרים ב־1952 וכיהן באותה עת כעורך השבועון רוז אל־יוסף. בשיחה זו נמסרה לגולדמן הזמנה ישירה לפגוש את נאצר, וסוכמו התנאים לקיומה: א) נאצר שומר לעצמו את הזכות לפרסם את דבר המפגש לאחר קיומו; ב) גולדמן יבקר במצרים כאיש פרטי ולא כנציג רשמי; ג) הכוונה להזמין את גולדמן תובא מראש לידיעתה של ראש ממשלת ישראל. מבעד למסך העשן שפוזר סביב התנאים למפגש, ביוזמתם של גולדמן וגולדה כאחד, קיימת ביניהם הסכמה גמורה בנושא זה. בימי האירועים הקפיד גולדמן לטשטש את הקשר בין חמרוש לבין ההזמנה לקהיר והציג את השיחה עמו בסגנון פולקלוריסטי כמעט, כמפגש אנקדוטלי שארך רבע שעה והתקיים בשעת לילה מאוחרת לאחר שובו מהאופרה. ואולם, לימים הוא הודה בויקה הישירה שבין המפגש עם חמרוש לבין תיאום הפרטים האחרונים של תנאי ההזמנה.²⁹ חמרוש בזכרונותיו התמיד לתלות בגולדמן את היוזמה לשיחתם ולהמעטי מערכה האופרטיבי. כמקובל בגישושים מקדימים מסוג זה, סביר להניח שהצדדים תיאמו ביניהם כי כל עוד אין הסכמה הדדית בנוגע למילוי תנאי הנסיעה, בפועל ההזמנה אינה קיימת.³⁰

ב. דיוני הממשלה בעניין היוזמה

למחרת הגעתו ארצה, כלומר ב־24 במרס, נועד גולדמן עם דיין ומסר לו על דבר היוזמה. גולדמן קיים עם דיין יחסים חמים, אף שגולדמן הודה כי תפיסותיהם בנוגע למדיניות החוץ הישראלית היו שונות באופן מהותי. הוא החשיב את הקשר עם דיין לא רק בשל קסמו

29. עדות שהשמיע גולדמן באוזני ישעיהו בן־פורת, שיחות, ירושלים 1981, עמ' 36. גם עדות זו אין לקבלה כתיאור האולטימטיבי של פרטי היוזמה, שאין בלתו. ההסתמכות עליה בעניין המסוים הזה מתבססת על עיון ושקלול של מקורות נוספים הנזכרים במאמר. כך, לדוגמה, באותה עדות מספר גולדמן כי הפגישה שבה דיווח לגולדה על היוזמה התקיימה ביום שני, וביום רביעי הובא העניין לשיבת הממשלה. בפועל ידוע, וגם גולדמן ידע, ששיבת הממשלה התקיימה רק ביום ראשון. בדיון שהתנהל בכנסת הבהירה גולדה כי 'לנאצר, כפי שנמסר על־ידי ד"ר גולדמן, היו אך ורק שני תנאים: א) פירסום, זאת אומרת שנאצר שומר לעצמו זכות פירסום; ב) ידיעה או אישור של הממשלה. אין תנאי שלישי. [...] הצד השני לא היה מוכן לקבל את ד"ר גולדמן כאיש פרטי. אמת, לא כנציג מוסמך של ממשלת ישראל, אבל לא היה כל דיבור על כך שזה יהיה תנאי שלא יהיה מוסמך. הוא לא נדרש להיות נציג מוסמך, אבל נדרש להביא אתו (לאו דווקא בכתב, אני מתארת לי) ידיעה שממשלת ישראל, או בידיעתה או באישורה, ממשלת ישראל או ראש הממשלה (אין פה כל הבדל) [...]'. ראו: פרוטוקול ישיבת הכנסת, 7.4.1970, דברי הכנסת, 57, עמ' 1584, 1586. וראו גם: 'מעריב שואל' – ראש הממשלה משיבה', מעריב, 20.4.1970.

30. על זכרונותיו של חמרוש ראו: יוסי אמיתי, מצרים וישראל – מבט משמאל: השמאל המצרי והסכסוך הערבי־ישראלי, 1978-1947, חיפה 1999, עמ' 222-223. גולדמן כתב לשבתי טבת בנוגע להזמנה: 'לא שמת לב, אולי, שהתנאי הראשון של נאצר להזמנה – לו היתה באה – היה שראש ממשלת ישראל תדע על כך'. מכתב גולדמן לטבת, 14.4.1970, אצ"מ Z6/2395.

ואישיותו, אלא גם משום שבאמצעותו התאפשר לו להעמיק את הבנתו 'בפסיכולוגיה הצברית'.³¹ בערבו של אותו יום שוחח גולדמן עם גולדה מאיר, ששהתה בבית-הבראה במוצא. בפגישה לא נרשם פרוטוקול. גולדמן ביקש מגולדה שתתייעץ עם שרי המטבחון שלה ותימנע מלהביא את העניין לישיבת הממשלה. כתנא מסייע הוא הביא את דיון, שאמר לו כי אילו כיהן כראש ממשלה היה מקבל על עצמו את האחריות לנסיעת גולדמן ולא מביא את הנושא לדיון בממשלה. גולדה הגיבה שקל לדיון לומר זאת, שכן הוא אינו ראש ממשלה. אילו כיהן כראש ממשלה, היה נוהג כמותה. היא חתמה באירוניה: 'אני יותר דמוקרטית ממנו'.³² גולדמן הבהיר לגולדה כי אם תיענה בחיוב ליוזמה, יימנע לפי שעה מפרסום מאמריו בעיתון הארץ. גולדה השיבה שתמסור את תשובתה בשבוע שלאחר מכן.

בינתיים דיווח גולדמן על היוזמה למנכ"ל משרד ראש הממשלה, יעקב הרצוג, ולשרים אבא אבן, פנחס ספיר וישראל ברזילי. ריבוי המפגשים הללו בשלב שהיוזמה היתה אמורה להישמר בגדר סוד כמוס מעורר תמיהה. לפי מניינו של אבן, בטרם הובא הנושא לדיון בממשלה שיתף גולדמן לפחות עשרה אנשים במידע על אודות יוזמת המפגש עם נאצר.³³ גולדמן אמנם ניחן במזג פטפטני, אבל בכך לא די להסביר את פשר המפגשים הרבים שערך באותו שלב. ייתכן שביקש לערוך בירור מקדמי כדי לבדוק מהו הלך הרוחות והחלטי שמבחינתו אין טעם לגונן על סודיות היוזמה משום שהסיכוי להוצאתה אל הפועל קלוש. הוא נשא את עיניו להכשרת הקרקע למערכה הבאה, שהיתה צפויה להתחולל לאחר קבלת ההחלטה הפורמלית שתביא לביטול היוזמה. בפועל, זה הפך ליעד המרכזי של ביקורו הנוכחי בארץ – הצגה רבת-ההודעה של משנתו המדינית.

מנקודת מבט אחרת, אילו אמנם התכוון גולדמן להעמיד את יוזמת המפגש כציר העיקרי של פעילותו, צריך להקשות ולשאול את איוו אישיות היה חייב לשכנע כדי לממש את

31. גולדמן, זכרונות, עמ' 286. ביטוי לאופי היחסים בין גולדמן לדיון, ולא פחות מכך לאישיותם, נחשף במכתבים רבי-יחן שהחליפו השניים בעיצומה של הסערה סביב יוזמת גולדמן. ב-2.4.1970 כתב דיון לגולדמן: 'רוב תודות על כסא העור – באמת לא היית צריך לעשות זאת, אבל בדיעבד – אני נהנה מכך. במציאות הישראלית אינני חושב ש-power corrupto אבל 'כסאות' – בהחלט כן – בכל המפלגות, בכל הממשלות ובכל הגילים וארצות המוצא (כולל צברים), אלא שאם כבר להיות corrupted בענייני כסאות, או לפחות לעשות זאת על כסא דה-לוקסו!'. ב-26.4.1970, לרגל חג הפסח, כתב דיון לגולדמן: 'דיברתי אתך על תפצי עתיקות מהאזור – שאינם כלי זכוכית. רצוף בזה גרון ברזנה שנמצא בצפון ירדן. הוא שייך לתקופת האבות (אף-על-פי שאינני בטוח שאברהם אבינו השתמש בו), והיה אחד מארבעת כלי הנשק העיקריים! חרב – לקרב פנים אל פנים. חנית – לזריקה ממרחק. קשת וחצים (הארטילריה). והגרזן – להבקיע את כובע השריון שעל ראש האויב. אקווה שתמצא בו עניין'. גולדמן השיב לדיון ב-29.4.1970: 'קיבלתי את מכתבך עם הגרזן והנני מודה לך מאוד על המתנה היפה. אני מחשיב אותה על ערכה וגם מפני שהיא נתונה לי על ידיך. אם אחליט פעם לעשות כפי עצתך ולאסוף עתיקות, אשתמש ברצון בהבטחתך להיות לי ליועץ, ואני מתחייב לקבל את דעותיך בשטח זה ללא התנגדות וללא הסתייגות, אצ"מ 6/2393Z.

32. שלמה נקדימון, 'גולדמן: נאצר הסכים שאכנס בדרכון ישראלי', ידיעות אחרונות, 8.4.1970.

33. פרוטוקול ישיבת הכנסת, 7.4.1970, דברי הכנסת, 57, עמ' 1600.

תוכנית המפגש, ככל שהדבר תלוי בצד הישראלי. דמות מפתח בהקשר האמור היתה הפרטנר הזוטר בממשלת הליכוד הלאומי, אך זה שבלעדיו אין לבצע מהלך רב חשיבות זה – מנחם בגין; גולדמן לא נפגש עמו. יתרה מזו, במרוצת המחצית הראשונה של שנת 1970 הצהיר גולדמן שוב ושוב כי יעד מרכזי של מהלכיו הוא להתניע תהליך שיביא לפירוק ממשלת הליכוד הלאומי. נוסח שגור לאפיון מדיניותה של ממשלת ישראל באותה תקופה היה שהממשלה נוקטת 'פוליטיקה של שב ואל תעשה', בהישענה על גישה של 'להחליט שלא להחליט'. דפוס מדיניות זה נבע בחלקו מיחסי הכוחות בממשלה ומן 'הישיבה על הגדר' של דיין, שאיים דרך קבע לפרק את הממשלה אם תחרוג מדיניותה מהשקפותיו. ביטוי מובהק לכך היה נוסחת 'התורה שבעל-פה', ששיקפה את קווי המינימום המוסכמים על ראשי המערך. 'התורה' הושתתה על ההסכמה כי 'הממשלה תקבע את תנאיה הטריטוריאליים האולטימטיביים במשא-ומתן, לכשיהיה משא-ומתן עם מדינה ערבית', וכי לעת עתה אין לפרט בשם המפלגה 'תנאים אולטימטיביים לשלום'.³⁴ גולדה עצמה היטיבה לנסח מציאות זו, בהכריזה בכנסת ב-31 במרס 1970: 'שאלת השלום היא אקדמאית בלבד'.³⁵ השלום לא היה עניין לפוליטיקה אלא רק לאקדמיה, בהיעדר פרטנר למשא-ומתן בצד הערבי, ובכך נפטרה הממשלה לפי שעה מן הצורך להכריע הכרעה כלשהי בסוגיית דרכה המדינית. בקביעת מהות ההכרעה שתקבל ישראל בנוגע ליוזמת גולדמן ובקביעת הפורום שיחליט על כך נודע תפקיד מרכזי לשר החוץ, אבא אבן. בין גולדמן לאבן שררו יחסים קרובים. לדברי אבן, למעט חברי ממשלה ספורים, לא היה אדם שהרבה לשתפו בעניינים כמוסים ובמגע עם מנהיגים ערבים ועם ראשי מדינות כמו את גולדמן.³⁶ אבן אמר לגולדמן בשיחתם ' [...] כמה פעמים, שאיי-אפשר לסרב להזמנה פרטית כזו, אם תבוא מצדו של נאצר'. בפתח ביתו, כשליווה את גולדמן החוצה, סיכם אבן: "הגברת" בטח לא תהיה מאושרת מהעניין, אבל הוסיף וציין כי הוא 'לא רואה איך היא תוכל לסרב'.³⁷ ימים אחדים התלבטה גולדה באשר לפורום שאליו יובא העניין להכרעה. ב-27 במרס כתב לה אבן במכתב אישי:

שיגור גולדמן באישור רוח"מ ושה"ח אינו בא בחשבון. תהיה בארץ סערה גדולה ונמרצת. על כן נדמה לי כי יש להעמיד את גולדמן לפני הברירה: (א) אם הוא רוצה לנסוע כפרט ועל אחריותו ולהודיע כי אין לו שום סמכות לדבר בשם הממשלה, הרי האחריות עליו [...] (ב) אם התנאי הוא שיקבל איזה שהוא גיבוי מאתנו אני מציע שהעניין יידון בממשלה

34. מכתב גלילי לגולדה, 7.8.1969, ארכיון יד טבנקין [להלן: אי"ט], ארכיון הקיבוץ המאוחד [להלן: אק"מ], חטיבה 15-גלילי, מיכל 32, תיק 4.

35. פרוטוקול ישיבת הכנסת, 31.3.1970, דברי הכנסת, 57, עמ' 1485.

36. מכתב גולדמן לאבן, 31.7.1970, מכתב אבן לגולדמן, 11.8.1970, מכתב גולדמן לאבן, 27.8.1970, אצ"מ Z6/2393, וראו גם: מכתב אבן לגולדמן, 4.7.1969, אצ"מ Z6/2370.

37. מכתב גולדמן לאבן, 31.7.1970, אצ"מ Z6/2393.

או בפורום ממשלתי, ו שלא נקבל עצת מ"ד [משה דיין] (לפי גולדמן) שרוה"מ תכריע על אחריותה היא.³⁸

בנוגע לבקרה הראשונה שהציג אבן כתב השר לשעבר ממפ"ם מרדכי בנטובי: 'האמנם קשה לתאר איזה "לינין" ציבורי היה נעשה כאן לד"ר גולדמן, אילו נודע כי הוא מטייל בקאהיר בלי להודיע על כך לממשלת ישראל?'. לעומתו גרס שבתי טבת כי לו רצה גולדמן לנסוע למצרים ביוזמתו הפרטית, יכול היה לעשות כן, אך מכיוון שלא ניחן מעולם באומץ לב, נתיירא גם הפעם.³⁹ הטיית העיון בסוגיה למישור של 'פחד' מול 'אומץ' מסיטה במקוון את מוקד הדיון לתחומי הפסיכולוגיה והדימוי. נקיטת מהלך דון-קישוטי בנוסח טיסתו של אייבי נתן למצרים ב-1966 היתה הופכת את גולדמן ל'אייבי נתן בצילינדר',⁴⁰ משמע מציינת אותו כמתמונה ודוחקת אותו לשוליים הסהרוריים של הפוליטיקה הישראלית. למרות הציטטה מעיתון דבר משנת 1968 שהובאה לעיל, גולדמן לא היה עד כדי כך בלתי-מודע לגבולות המותר והאפשרי בחיים הפוליטיים בישראל. הוא נמנע מחציית קווים שהיתה עלולה להקל את תיאורו כקוריוז ובכך להוביל לחיסול הקריירה הפוליטית שלו. ובאשר לאבא אבן, הוא לא השתמש מאחריות כאשר העדיף שהאחריות לנסיעה לא טוטל על גולדה ועליו. אבן חרד כי במקרה כזה, חוד הלינין' הציבורי שהיה עלול להתבצע בגולדמן, כקביעתו של בנטוב, יופנה כלפי שני מאשרי הנסיעה. המרוויח העיקרי מכך היה עשוי להיות דיין, שכן לכאורה העניין לא היה בתחום אחריותו, אף שלמעשה הוא הובא בסוד המהלך. אבן חשש שמא מוטמן לגולדה ולו פח יקוש בזירה הפוליטית הפנימית, בעוד התמורה הצפויה משיגורו של גולדמן אינה ברורה. גולדה, שהבינה כי הדבר היחיד המובטח בכל הנוגע ליוזמת גולדמן הוא שתהיה סערה גדולה ונמרצת', כניסוחו של אבן, ביכרה לרתום את הסערה הקרבה ובאה לקידום יעדיה. מכאן נבעה בחירתה לאמץ את השקפתו של אבן ולהעביר את ההכרעה למליאת הממשלה. משמעות הבחירה בשולחן הממשלה כמקום הדיון ביוזמה היתה שקיימת כוונה מפורשת לטרפד אותה. גולדמן הבהיר מראש כי מתן אישור ממשלה ליוזמה ממיית אותה. אישור כזה היה ממלכד את נאצר בעולם הערבי, בהעמידו את המפגש עם גולדמן כחריגה גלויה ומובהקת מאחד הלאוים של 'ועידת חרטום' מספטמבר 1967 ('לא שלום, לא הכרה, לא משא-ומתן').

כפי שהעיר מרדכי גזית, אף-על-פי שישראל היתה נתונה בעיצומה של מלחמת ההתשה עם מצרים, בעיה של היעדר תקשורת אמינה עם נשיא מצרים לא עמדה לפניה. למשל, ימים אחדים לאחר חשיפתה של יוזמת גולדמן ביקר ג'וזף סיסקו, עוזר מזכיר המדינה האמריקני, בקהיר (10 באפריל) ובירושלים (14 באפריל).⁴¹ יגאל אלון אף הרחיק לכת ברמזו כי באותו

38. מכתב אבן לגולדה, 27.3.1970, ג"מ א/11/7434. ההדגשה במקור.

39. מרדכי בנטוב, 'השגיאה הגדולה של ממשלת ישראל', ידיעות אחרונות, 17.4.1970; שבתי טבת, 'מהומה על מאומה', הארץ, 9.4.1970. לימים ביקש גולדמן מטבת שיכתוב את הביוגרפיה שלו אך טבת סירב.

40. הביטוי שאול מכותרת מאמרו של שלום רוזנפלד, 'אייבי נתן בצילינדר', מעריב, 10.4.1970.

41. גזית, תהליך השלום, 1969-1973, עמ' 49.

זמן ניהלה ממשלת ישראל גישושי שלום סודיים, ובאמצעות השבועון הלונדוני אוברבר הפיץ ידיעה כאילו הוא האישיות המועדפת על טיטו למטרת פגישה של נציג ישראלי רשמי עם נאצר. הפרשן שדיווח על כך, לדרר, היה ממקורביו של גולדמן אבל אין ברשותי ממצאים נוספים העשויים להצביע על זיקה אפשרית בין שני מסלולי המפגש הללו.⁴² דבר קיומם של צינורות קשר אחרים לחילופי מסרים עם מצרים הודגש פעם אחר פעם בידי גולדה ואבן.⁴³ מכאן שעל-פי המידע המצוי ברשותנו לעת עתה, נראה שסוגיה זו לא היתה רלוונטית מבחינת מקבלי ההחלטות בישראל כאשר נקבע הפורום שנועד להחליט על גורלה של יוזמת גולדמן. הבאת הנושא לשולחן הממשלה חסמה את אופציית 'הנסיעה הפרטית' שהציע דיין, שכן שולחן הממשלה הוא ציבורי מעצם טבעו וכל מה שמובא לדיון סביבו – תהא אשר תהא הגדרתו הפורמלית – חדל מאליו מלהיחשב לפרטי.

הוויכוח הפנימי הראלי בחוג מקבלי ההחלטות בישראל לא נסב על השאלה אם גולדמן ייסע, אלא על הסוגיה כיצד לטרפד את נסיעתו. הדרך שדיין דגל בה היתה למסמס את היוזמה. הנתיב המעשי לכך שורטט בידי שותפו לסיעה ולהשקפה, שר התקשורת שמעון פרס, שחסה תחת המסווה של 'משקיפים נציים'. לתפיסתו, תגובה 'נבונה ומורכבת' היתה לקבל החלטה פנימית סודית ולפיה, למרות ההסתייגויות מדעותיו של גולדמן ואף שאין ישראל רואה בו את שליחה, היא מקדמת בברכה את נסיעתו לקהיר במסגרת עמדתה המוצהרת כי לא תחמיץ אפילו 'סדק' של סיכוי לשלום. פרס הציע כי בו ביום יודלף תוכן ההחלטה לניו-יורק טיימס. למחרת, אם יכחיש נאצר שהסכים לפגוש את גולדמן, אזי הוא, שטמן 'מלכודת גאונית', יצטייר כמי שחוסם את הדרך להידברות.⁴⁴ פירושה המעשי של העמדה האמורה היה הפיכת יוזמתו של גולדמן על-פיה ושימוש בה לשם חסימת הנתיב שבו ביקש גולדמן להידבר עם המצרים. ברוח דומה הכריז דיין בהרצאה שנשא לפני סטודנטים באולם 'הסינרמה' בתל-אביב ב-6 באפריל, כי 'לו היה ד"ר גולדמן בא ואומר, שהוא רוצה לנסוע כאדם פרטי – בבקשה. אך לא מטעמה של הממשלה'.⁴⁵ גולדמן, ראוי לזכור, כלל לא ביקש לנסוע מטעם הממשלה.

42. אלון: ישראל מקיימת גישושי-שלום סודיים, דבר, 10.4.1970; נסים קיויתי, 'אוברבר: נאצר עשוי להיפגש עם אלון – בזכות טיטו', ידיעות אחרונות, 12.4.1970; אריה צימוקי, "אם ירצה נאצר להיפגש עם מנהיג ישראלי – יהיה זה אלון", ידיעות אחרונות, 17.4.1970; אלון בפגישה עם תלמידי שמינית, הארץ, 6.5.1970. לדרר הגיע ארצה בתחילת מאי. ראו: יוסף חריף, 'ד"ר גולדמן בשיטתו: התלונן באוזני הערבים על מדיניותה "צרת המוחין" של ישראל', מעריב, 5.5.1970 (הדיווח בנושא מאת רחל פרימור שולב במסגרת כתבתו של חריף).

43. פרוטוקול ישיבת הכנסת, 7.4.1970, דברי הכנסת, 57, עמ' 1572-1573, 1586.

44. דן מרגלית, 'המבוכה בירושלים', הארץ, 7.4.1970. השוו לגרסה שהביא מרגלית בספרו שדר מהבית הלבן, עמ' 89. לזיהויו של פרס כמי ששוחח עם מרגלית בשם הקוד 'משקיפים נציים' ראו בהמשך המאמר.

45. אברהם רותם, 'דיין: רק הממשלה תקבע מי מייצג אותה', מעריב, 7.4.1970. דיין הביע דעה זו גם יום קודם לכן, בישיבת הממשלה.

לעומת הגישה לעיל, שחתרה 'להרוג את העניין ברכות' ולהוריד את הנושא מסדר היום הפוליטי בהקדם, עמדה גישה אחרת, גישה של גולדה מאיר, ששאפה להעניק ליוזמת גולדמן תהודה רבתי בכוונה לעורר את הוויכוח ואת המחלוקת הרדומה בסוגיית האפשרות להידבר עם הערבים. להערכת, היא סברה כי התגובה שיעוררו בציבור אינסייעו של גולדמן והכשלתה המכוונת בראש חוצות תהיה הדיבידנד של יוזמתו וגם של המאמרים שכתב. פרשנים בני הזמן ויהו את המהלך הזה אך ביכרו לתלותו במחדלי הסברה ובחוסר שיקול דעת מעמיק. האופן שבו בחרה גולדה לנתב את הפרשה גרם להם לצפות בתמיהה ב'מציאות המזוהה', שבה גולדמן, שהיה בחזקת 'בר-מינן פוליטי', הוקם לתחייה.⁴⁶ אין בכך לומר שגולדה העלתה ולו לרגע על דעתה כי גולדמן הוא שליח ראוי לעניין מפגש עם נאצר. בזכרונותיו הודה גולדמן כי בעזרת מאמריו בהארץ ביקש לעורר 'פולמוס עז'. לעומת זאת, הוא טרח להצניע את דבר קיומה של זיקה ישירה בין מאמריו לבין יוזמת המפגש עם נאצר, שבעטייה 'שלא כמצופה התלהט הפולמוס מעבר לכל מידה'.⁴⁷ בכוונת הסיפא בציטטה זו נשוב לדון בהמשך. מכל מקום, ברור כי גולדמן ידע שהתזמון של פרסום מאמריו בפורין אפירס למועד הנוכחי יחולל שערורייה, וכי הבין שגם אם לא ייסע לקהיר, די במידע על עצם קיומה של אפשרות ההזמנה להלהיט עוד יותר את הדיון סביב השקפותיו המדיניות.

מבעד לשרשרת הגידופים וההשמצות ההדדיות שעתידים להטיח גולדמן וגולדה זה בזה בעקבות טרפורד היוזמה, נחשף מפגש אינטרסים בין השניים. הלזו שלו היה להציב על סדר היום הציבורי את השאלה כיצד מביאים לסיום את מלחמת ההתשה ומקדמים מהלכים של משא-ומתן עם הערבים. זהו הנדבך המהותי של יוזמת גולדמן. למען הסר ספק יודגש כי גולדה וגולדמן, שהיו אנשי מקצוע מיומנים בזירה הפוליטית, לא נזקקו לתיאום מפורש של מהלכיהם, אף כי כמובן אין לדעת מה אמרו זה לזה בשיחותיהם הפרטיות. מפגש האינטרסים המוצג כאן הוא תוצר של לימוד וניתוח השקפותיהם ומהלכיהם בזירה הפוליטית באותם הימים. לשון אחר, בעקבות ההחלטה להעביר את ההכרעה בשאלת המפגש לשולחן הממשלה הפכה היוזמה מיוזמתו של גולדמן או אולי של נאצר ליוזמת גולדה. מאותו רגע ואילך, פעולתה היא שהכתיבה את סדר היום הציבורי. מירון מדויני מצא שגולדה הקתה את ההבדלים הרעיוניים בין המערך לגח"ל ועד אמצע 1970 העדיפה לפעול לשימורה של ממשלת הליכוד הלאומי.⁴⁸ לדעת, גולדה ניצלה את יוזמת גולדמן להעלאתה המובלטת של

46. ראו, למשל: אריה צימוקי, 'שרשרת של משגים טקטיים בפרשת גולדמן', ידיעות אחרונות, 12.4.1970. ביטוי כעוס למציאות זו יש בדבריו של מרדכי בנטוב, שכתב: 'חלק גדול מהציבור שלנו הוא כנראה מטומטם לחלוטין. ככל שהוא מסוגל יותר למחשבה עצמית, הוא פחות ופחות מבין את מדיניות הממשלה. עוד פחות הוא מבין את הודעותיה הרשמיות'. ראו: בנטוב, 'השגיאה הגדולה של ממשלת ישראל', ידיעות אחרונות, 17.4.1970.

47. גולדמן, זכרונות, עמ' 282-283.

48. מירון מדויני, היהודייה הגאה: גולדה מאיר וחזון ישראל, ירושלים, 1990, עמ' 392.

השאלה המדינית על סדר היום הציבורי. כך, לצד התגברות הקולות היוניים במפלגת העבודה שירתה יוזמת גולדמן את גולדה כמהלך מקדים לקראת חידוד ההבדלים בין המערך לגח"ל ופירוק ממשלת האחדות, על רקע קבלת 'תוכנית רוג'רס' באוגוסט 1970. הממשלה דנה ביוזמת גולדמן בישיבה שהתקיימה כוועדת שרים לענייני ביטחון ב-29 במרס. בפתח דבריה אמרה גולדה: 'יש לי נושא שחשבתי להביאו לוועדה [ועדת השרים לענייני ביטחון], אך יש לי סיבה לחשוב שטוב יותר להביאו הנה'. היא לא טרחה להבהיר לשרים מהי הסיבה האמורה. בריאיון עיתונאי נימקה זאת בהיעדרותו של ישראל ברזילי, הנציג הקבוע של מפ"ם בוועדת השרים לענייני ביטחון. ואולם, סביר יותר שגולדה, שידעה כי בעקבות ההחלטה יתלקח פולמוס ציבורי, דאגה לכך שהשותפים השונים לממשלתה, בין ממפלגתה ובין ממפלגות אחרות, לא יוכלו לבוא לציבור בטענה של חוסר ידיעה או של חוסר שותפות בהכרעה.

את התנאים שקבע נאצר לקיום המפגש הציגה גולדה במילים אלה: '[התנאי] הראשון, נאצר לא מאמין שהדבר יישאר בסוד והוא יפרסם את העובדה שהוא נפגש איתו. השני, שד"ר גולדמן ייסע, וכאן הדבר לא ברור לי לגמרי, או באישורו או בידיעתו של ראש הממשלה, או הממשלה'.⁴⁹ בסופו של הדיון הוחלט, ללא הצבעה פורמלית, על התנגדות גורפת ליוזמה. ההחלטה נוסחה בידי דיין, למעט המשפט הפותח שלה. משפט זה נוסח בידי ישראל גלילי, לאחר שדיין הציג לשרים את הצעתו. גלילי סבר שחשוב לבטא 'היענות עקרונית חיובית' להידברות עם מצרים. מעצם הצגת העניין באופן האמור משתמע כי לדעת גלילי, דיין לא העריך את הבלטת הפן הזה בעמדת הממשלה.⁵⁰ החלטת הממשלה נותרה חסויה. נאמר בה:

ממשלת ישראל היתה נענית לכל גילוי של נכונות מצד נשיא מצרים לפגישה לביורר בעיות חיוניות לשתי מדינותינו, כאשר כל צד קובע את נציגיו הוא. מהטעם הנ"ל, בתשובה לפנייתו של ד"ר גולדמן כי הממשלה תאשר פגישתו עם נשיא מצרים, החליטה הממשלה להשיב בשלילה. אין הממשלה מסמיכה אותו למלא שליחות זו מטעמה – בין שייאמר מפורשות כי הוא מייצג את הממשלה ובין שהדבר ישתמע מעצם העובדה שממשלת ישראל נתבקשה ואישרה פגישה כזו.⁵¹

49. פרוטוקול מישיבת הממשלה, 29.3.1970, ארכיון פרטי – מאיר חזן. ההדגשה שלי.
50. שם. וראו גם: בן-פורת, שיחות, עמ' 77. גולדה כינתה את החלק שניסח דיין 'החלק החמור יותר'. ראו: 'מעריב שואל' – ראש הממשלה משיבה, מעריב, 20.4.1970. כוונתה היתה שגלילי סייע לרכך את נוסח ההחלטה, ואילו דיין ניסח את חלקה העיקרי, הנגטיבי, שביטא בפועל את החלטת הממשלה לטרפד את היוזמה על הסף.
51. מכתב מיכאל ארנון, מזכיר הממשלה, לראש הממשלה, 30.3.1970, ג"מ א/11/7434. ארנון ציין כי 'ההחלטה הנ"ל לא נרשמה בפרוטוקול הממשלה מפאת אופייה הסודי והנה שמורה בזמכירות הממשלה'.

ב'1 באפריל מסרה גולדה לגולדמן על אודות ההחלטה וביקשה שייזום את דחיית ההזמנה. גולדה ידעה היטב כי גולדמן אינו יכול להיענות לבקשתה, שעלולה להציגו ככלי ריק בעיני עמיתיו לניהול המגעים; יתרה מזו, לפי הניתוח שהוצג לעיל גם לא היה לה אינטרס שגולדמן ייעתר לפנייתה. למחרת החלה להתפרסם בהארץ סדרה בת שישה מאמרים שכתב גולדמן על מדיניות החוץ של ישראל. מאמריו הושתתו על חמש הנחות: גורם הזמן אינו פועל לטובת ישראל; מן ההכרח לנקוט יוזמות פוליטיות להסדרת היחסים עם הערבים; על ישראל לוותר על התביעה למשא'ומתן ישיר כתנאי להידברות; יש לחתור להסדר חוזי רשמי שיביא לסיום מצב הלוחמה, ולא לשאוף לחוזה שלום; ראוי להתנגד להלך הרוח של 'אין בררה', שהיה דומיננטי בציבוריות הישראלית. הקביעה המושחזת ביותר שנכללה במאמרי גולדמן היתה: 'שוב איננו מסכנים כמו לפני מלחמת ששת הימים. לא מאיים עלינו חורבן. אנו מעצמת-כיבוש, גם אם אנו נוקטים בשיטות הומניות יותר ממדינות כובשות אחרות'. התוכנית המעשית שהציג היתה לסגת נסיגה מלאה מסיני, לערוך תיקוני גבול קטנים באזורי לטרון וקלקיליה, לאפשר לפלסטנינים בשטחים להחליט על עתידם הפוליטי ולהטיל הגבלות מעשיות רבות על מימוש 'זכות השיבה', להימנע מהכרעה בנושא רמת הגולן (כי הסורים אינם רוצים כרגע בהסדר), ולשמור על אחדות ירושלים בלי לספחה לישראל.⁵²

ב'5 באפריל דנה הממשלה שנית ביוזמת גולדמן, הפעם בעקבות דליפת מידע על היוזמה לעיתונות. בישיבה זו שבה ונדרשה גולדה לסוגיית התנאים שהעמידו המצרים לקיום הנסיעה: 'א. נאצר יפרסם את זה. ב. מוכרחים שזה יהיה בידיעת ממשלת ישראל או באישורה. פה גם איני יודעת אם אמר בידיעת ראש הממשלה, או בידיעת הממשלה, אבל אין הבדל בין זה לזה'. גולדה נקטה כאן גישה פורמליסטית, כאילו כל עניין מהותי המגיע לשולחנה מובא ישירות לעיון הממשלה ולהחלטתה. בעקבות דליפת המידע הוחלט בישיבה לפרסם את החלטת הממשלה.⁵³

מכל מה שנאמר בשתי ישיבות הממשלה שהוקדשו לעניין היוזמה היה משפט אחד שעמד בניגוד מוחלט להלך הרוח ולתוכן הדברים השלילי שאפיינו את הדיונים בה. משפט זה היה חף משקלא וטריא פוליטית ולא שיקף את מאבקי הכוח והמניפולציות ההדדיות בין שרי הממשלה. וכך אמר אבא אבן: 'כאשר שמעתי את סיפורו של ד"ר גולדמן לא יכולתי להגיב

52. ד"ר נחום גולדמן, 'מדיניות החוץ של ישראל', הארץ, 2.4.1970, 3.4.1970, 5.4.1970 (מכאן הציטטה), 6.4.1970, 8.4.1970, 9.4.1970. באשר לירושלים, גולדמן דגל במתן אוטונומיה לעיר ובניהולה באמצעות אדמיניסטרציה מיוחדת תוך כדי הבטחת הרוב היהודי בה, השארת הבירה בחלק החדש של ירושלים והפקדת פיקוח בין-לאומי על המקומות הקדושים.

53. פרוטוקול מישיבת הממשלה, 5.4.1970, ארכיון פרטי - מאיר חזן [ההדגשה שלי, מ"ח]. בישיבה דווח כי ב-3 באפריל פנה נציג לה מונד לפקדי ממשלה בכירים כדי לברר מה קרה. ב-5 באפריל עמדה להידפס ידיעה במעריב ובידיעות אחרונות (משמע, הם קיבלו את החומר ב-4 באפריל או שם ב-3 באפריל, יום שישי, אחרי שיצא העיתון). למרות שגולדמן הוחזק כמדליף הידיעה על הפרשה, הוא התמיד להכחיש זאת בתוקף. ראו גם: Patai, Nahum Goldmann, pp. 233, 237-238; מרגלית, שדר מהבית הלבן, עמ' 92-90.

במחושב, כי הרעיון נראה לי כל־כך מפתיע וכל־כך מדהים'.⁵⁴ מדבריו נשקפה ההפתעה הגמורה שהיתה מנת חלקם של מקבלי ההחלטות בישראל בהיודע להם כי נשיא מצרים עשוי להיות מוכן כאן ועכשיו להידברות בדרג בכיר וכמעט ישיר. זהו ההקשר שבמסגרתו נכון להבין כיצד התקבלה בציבוריות הישראלית הידיעה ששודרה בחודשות 'קול ישראל' בליל יום ראשון, 5 באפריל, בשעה 23:00. בהודעה שפורסמה מטעם ממשלת ישראל הושמט המשפט האחרון של החלטת הממשלה, שהיה עלול להתפרש כפגיעה אישית בגולדמן. לעומת זאת נוסף לה המשפט הבא: 'לדברי ד"ר גולדמן התנה הנשיא נאצר, כי פגישה כזאת תצא לפועל בידיעתה ובאישורה של ממשלת ישראל וכי דבר קיומה יפורסם'.⁵⁵ משפט חסר שחר זה היה חף מכל קשר לתנאים שהוצגו בפתח המגעים, במהלכם ובסיומם. סביר שהוא לא שולב בהודעת הממשלה בהיסח הדעת; עם זאת, לעת עתה אין ברשותי מידע המאפשר לאשש את הטענה שהתניה מופרכת זו נכללה בהודעה בכוונת מכוון, במגמה לקומם את גולדמן לתגובת־נגד שתגביר את התהודה הציבורית של הפרשה, כפי שאמנם אירע בימים הבאים.

ג. חשיפת היוזמה והמערכה הציבורית

למחרת פרסום היוזמה נכתב במאמר המערכת של עיתון דבר כי הידיעה 'בוודאי הדהימה את המאזינים'. זו 'התפתחות מרעישת, שלא החטיאה רושמה אצל המאזין הישראלי ולא תחטיא רושמה בעולם'.⁵⁶ ואולם, עד מהרה התחלפה התדהמה בפסילה מוחלטת. העיתונות הישראלית העניקה גיבוי מקיף לטרפוד שליחותו של גולדמן. אופיינית היתה תגובתו של חיים גורי, שתיאר את 'הגולדמניה' – כך כינה את היוזמה – כסיבוך של 'הרפתקן ישיש ותאב פרסומת באשליה חסרת אחריות', המצטיירת 'כגנבת דעת עצומת ממדים, כבדיה גרוטסקית'.⁵⁷ עיקר הביקורת על הממשלה התמצתה בפסילת האופן שבו ניסתה לנטרל את היוזמה, בעוררה את הרושם שישראל אינה עושה כל מאמץ אפשרי להשגת שלום. בביקורת זו היה משום עידוד לטענה המופרכת מיסודה, שמבחינה מעשית יש ערך להבחנה בלשנית־דקדקנית בין 'ידיעת' הממשלה לבין 'אישורה' בכל הנוגע ליוזמת גולדמן.

במערכת הפוליטית נשמעו קולות מעטים שצידדו בגולדמן. בקרב השרים הודה עמו ישראל ברזילי וויקטור שם־טוב ממפ"ם, זרח הפטיג ומשה חיים שפירא מהמפל"ל, משה קול מהליברלים העצמאיים ופנחס ספיר ממפלגת העבודה. תמיכה זו באה לידי ביטוי שולי

54. פרוטוקול משיבת הממשלה, 29.3.1970, ארכיון פרטי – מאיר חזן.

55. 'ההודעה הרשמית', דבר, 6.4.1970.

56. מ"ד [מערכת דבר], 'דרושה הבהרה מלאה', דבר, 6.4.1970.

57. חגי [חיים גורי], 'הקוץ והכפפה', למרחב, 8.4.1970. וראו גם: רוזנפלד, 'אייבי נתן בצילינדר', מעריב,

10.4.1970.

ביותר בישיבות הממשלה, בין היתר משום ששלושת השרים האחרונים נעדרו מישיבות הממשלה באותה עת מפאת נסיעה או מחלה. כמה חברי-כנסת, שהבולט שבהם היה נציג ה'יונים' במפלגת העבודה, אברהם עופר, הביעו הזדהות עם גולדמן. ברם עמדת הממשלה, שנהנתה מתמיכה ניכרת, זכתה לרוב קולות של 61 נגד 5 בדיון שנערך בכנסת ב־7 באפריל. באותו ערב השתתף גולדמן בישיבת הוועדה המדינית וסיעת המערך בכנסת, שם ביקרה אותו גולדה בחריפות. יום קודם לכן חזתה גולדה בישיבת סיעת המערך בכנסת: 'אני מתארת לעצמי שדמגוגים יגידו כעת כי השלום היה בידינו והממשלה החמיצה את הרגע ההיסטורי'. כעת נזקקה לטיעונים דמגוגיים משלה, ובהם התרסה נגד גולדמן מדוע לא בא לארץ ערב מלחמת ששת הימים, והמלצה: מוטב 'שתשב קצת בארץ, תחיה את החיים שלנו, תרד ליישובי הספר ולמוצבים, ורק אחר-כך תבקר אותנו ותטיף לנו מוסר'.⁵⁸ חברת קיבוץ מעוז-חיים, יישוב ספר בעמק בית-שאן שהיה נתון שבועות ארוכים תחת אימת ההפגזות והתקיפות מתחומי ירדן, הגיבה על 'הניסיון ללבות היסטריה אנטי-גולדמנית' מצד ראש הממשלה, בקבעה כי רבים ממתישבי יישובי הספר דווקא היו שמחים אילו נפגש גולדמן עם נאצר. עוד העירה כי לגישה האמוציונלית והאימהית שגולדה משתמשת בה יפה בפוליטיקה נודע כוח פוליטי מוסרי רב. ברם, מוטב שתקפיד להפנות את החרדה האימהית לשלום גופם ונפשם של הלוחמים, לטיפוח השאיפה לשלום ולחזיון 'העמידה הגאה מול האין בררה', ולא תזדקק לאמוציות באורח 'וולגרי' בכל פעם שהיא מדברת על המוצבים ועל יישובי הספר.⁵⁹ גולדמן עצמו יצא למערכה נגדית בעקבות פרסום הודעת הממשלה, בהפיצו מידע בדבר התנאים האמיתיים לכאורה לקיום המפגש באמצעות מקורביו, במסיבת עיתונאים שזכתה לסיקור נרחב ובסדרת ראיונות בכלי התקשורת.⁶⁰

ב־6 באפריל נערך סקר בזק בנוגע להחלטת הממשלה. הסקר הוגש ליגאל אלון ונמסר לעיונה של לשכת ראש הממשלה. מטרתו היתה לבדוק אם בעקבות האפשרות של הזמנת גולדמן לקהיר חלו שינויים בעמדות הנשאלים בעניין מדיניות הממשלה מחד גיסא, ובהערכותיהם באשר למצב היחסים בין ישראל לארצות ערב מאידך גיסא. הממצא המעניין

58. פרוטוקול אספת סיעה, 6.4.1970, ארכיון מפלגת העבודה, בית ברל, 1-7-11; 'ג' מאיר לגולדמן: "תהום בינך וממשלת ישראל"', דבר, 9.4.1970. באספת הסיעה, שנוכרה לעיל, נדון המצב ביישובי הספר לפני שגולדה הציגה את יוזמת גולדמן, ומכאן נבעה הזדקקותה הנסערת לדוגמה זו בדברים שהטיחה בגולדמן למחרת. היעדרותו של גולדמן מהארץ בימי מלחמת ששת הימים נזקפה לחובתו פעמים רבות, גם ללא קשר ליוזמת המפגש עם נאצר. ראו למשל: שלום רוזנפלד, 'השאנסה האחרונה', מעריב, 21.6.1968; חילופי מכתבים בין רוזנפלד לגולדמן בעקבות מאמר זה, 24.6.1968, 25.6.1968, 10.7.1968, 'אצ"מ Z6/1151; שגב, 'השגותיו של ד"ר גולדמן על מדיניות הממשלה', על המשמר, 9.1.1970.

59. אייל כפכפי, 'פסטיבל גולדמן: מה אומרת חברת מעוז-חיים על פרשת גולדמן', רמזור, 4 (יוני 1970), עמ' 18-19.

60. למשל: נקדימון, 'גולדמן: "אילו הייתי נפגש עם נאצר, כך הייתי מדבר אליו"', ידיעות אחרונות, 7.4.1970; אברהם רותם, "'דיין ואבן הסכימו שאסע לנאצר'", מעריב, 9.4.1970; וראו גם מקורות בהערה מס' 21.

בסקר הוא, שבהשוואת תשובתו של כל אחד מהמרוויינים עם תשובתו בעבר בנוגע לנכונות ארצות ערב לדבר על שלום של ממש עם ישראל נמצא כי 34 אחוז מהמרוויינים שינו את דעתם בכיוון אופטימי יותר לאחר פרסום פרשת גולדמן. עוד נמצא כי 80 אחוז מהמשתתפים סברו שממשלת ישראל צריכה להיענות לכל יוזמה לשיחות שלום המוצעת מצד מדינות ערב, אף כי 62 אחוז סברו שהחלטת הממשלה נכונה ורק 35 אחוז סברו שאינה נכונה.⁶¹ לשעה קלה נדמה היה כי השקפותיו של גולדמן זוכות לעדנה. מול קריית הממשלה בירושלים ובמקומות אחרים בארץ נערכו הפגנות של אנשי השומר-הצעיר, רק"ח, העולם הזה ו'מצפן'.⁶² גם בעיתונות העולמית נמתחה ביקורת על החלטת ממשלת ישראל. מאמר המערכת בניו-יורק טיימס, שדן ביוזמת גולדמן, נחתם במילים: 'Israeli officials have often said they are just "waiting for the phone to ring" in order to regain negotiations. It is sad that, when Dr. Goldmann's phone rang, the Israeli government declined to let him answer'.⁶³ בשבועון ניוזוויק רואיינו שישה אנשי אקדמיה ישראלים (דן פטינקין, מירון בנבנישתי, שמעון שמיר, יורם בן-פורת, מיכאל ברונו ועמוס טברסקי) ומתחו ביקורת על מדיניות הממשלה. שגריר ישראל בארצות-הברית באותה עת, יצחק רבין, דיווח בשפתו המחוספסת על ההדים הנרחבים שמעוררת ביקורת מסוג זה בהישמע מפי ישראלים, ו'בייחוד על-ידי מה שקרוי אינטלקטואלים'.⁶⁴ רבין גרס כי רק נקיטת צעד ממשי תמחיש את הניגוד התהומי שבין ישראל לגולדמן. לכן קרא לשלול מגולדמן את הדרכון הדיפלומטי. אכן, שחשש מפני הלהטת הרוחות סביב עניין פרוצדורלי לכאורה שיעורר פרץ נוסף של רגשות, נחפו להבטיח לשגריר כי הצעתו תיבדק, אך ביכר להשתמש מיישומה.⁶⁵ רעיון אחר העלתה גולדה, שהציעה לרבין כי השגרירות תפנה למרי סירקין, בתו של הוגה הדעות הציוני-סוציאליסטי נחמן סירקין (ולא פחות חשוב – הביוגרפית של גולדה), כדי שתכתוב מאמר תשובה למאמרו של גולדמן שפורסם בפורץ אפירס.⁶⁶

61. 'סקר בוק שנערך ב־6.4.1970 בעקבות החלטת הממשלה בעניין ד"ר גולדמן, מוגש לשר יגאל אלון', 9.4.1970, ג"מ א/7054/19. את הסקר ערכו המכון למחקר חברתי שימושי והמכון לקומוניקציה של האוניברסיטה העברית. רואיינו בו 145 איש בעלי טלפון. הנסקרים נבחרו באורח מקרי מתוך משתתפי מדגם רחב יותר (כ־2000 איש) מקרב האוכלוסייה היהודית העירונית הבוגרת, שנטלו חלק בסקר שוטף של דעת קהל והתנהגות הציבור שנהג לערוך המכון למחקר חברתי שימושי מדי ארבעה חודשים.
62. 'המפגינים קראו: "תנו שאנס לגולדמן"', מעריב, 9.4.1970. על פעילותם של 'חסידי השלום' באותה עת ראו: Bar-On, *In Pursuit of Peace*, pp. 56-58.
63. Editorial, *The New York Times*, 9.4.1970.
64. מברק רבין למשרד החוץ, 15.4.1970, ג"מ א/7434/11; De Borchgrave, 'Israel: Criticism from Within', *Newsweek*, 20.4.1970, pp. 12-14.
65. מברק רבין למשרד החוץ, 13.4.1970, מברק אבן לרבין, 15.4.1970, ג"מ א/7434/11. אבן הודיע לגולדמן ב־21.10.1970 שהוחלט להאריך את תוקף דרכונו הדיפלומטי, אצ"מ Z6/2393.
66. מברק מדינין לרבין וארגוב, 14.4.1970, ג"מ א/7434/11.

מהלכים אלה ממחישים את המאמצים שהושקעו - במיוחד במשרד החוץ - בהסטת הוויכוח סביב פרשת גולדמן מיוזמת המפגש לדעות שפרסם בהארץ ובפורין אפירס בנוגע לדפוסים הסכם יהודי-ערבי ולעתידה של מדינת ישראל. מאמצים אלה התנהלו על רקע התגובות הנסערות שנשמעו בחוגים יהודיים נגד טרפוד המפגש, כגון זו של זיגמונד ורבורג, הבנקאי רב-ההשפעה מלונדון, שאיים לרגע להשעות את קשריו עם ישראל. יוזמת המפגש תוארה בהתכתבויותיהם של פקידי משרד החוץ כאפיוודה שנופחה ומוטב להשכיחה. הערכתם היתה כי עיקר האיום במישור הבין-לאומי נשקף מחלחול האידאולוגיה הגולדמנית, הדוגלת בהפיכת ישראל למדינת חסות, בויתור על הריבונות בירושלים ובנסיגה כמעט טוטלית תמורת מקסם שווא של הסדר. אבן תרם למאמץ זה את תרומתו בהבהירו כי 'למעשה יש לו [לגולדמן] הדעות של פרו ערבי קנאי [...]'.⁶⁷

ממשלת מצרים פרסמה הודעה רשמית ובה נאמר כי הידיעות שלפיהן עמדה להישלח הזמנה לגולדמן הן בדויות ומשוללות יסוד. כך התפוגג החשש שנאצר ינסה להפיק רווח תעמולתי מהפרשה ולהציג את ישראל כמתנגדת למשא-ומתן. מנקודת מבט מצרית, התמורה של מהלך כזה לא היתה שקולה לנוק שעלולה היתה להסב למצרים הצטיירותה בעולם הערבי כחורגת מהחלטות ח'רטום. אם ביקש נאצר למצער לאותת באמצעות דבר קיומה של יוזמת המפגש על רצונו להגיע לדו-קיום עם ישראל, אף שנלחץ להזדקק לסיוע צבאי סובייטי מוגבר, הרי המסר שנשמע ברבים. חמרוש הודה ששהה בפריס, אך מטבע הדברים הכחיש שנדבר עם גולדמן. בזכרונוטיו סיפר כי עם שובו לקהיר כתב לנאצר על נסיבות המפגש עם גולדמן, ונשיא מצרים הורה לו 'להמשיך במגע עם גולדמן ולנסות להתיידד אתו'.⁶⁸ גולדמן מבחינתו עשה כמיטב יכולתו שלא לחשוף את חמרוש ואת השגריר היוגוסלבי בפריס, הן כדי למנוע פגיעה בעתידם הפוליטי והן כדי להותיר סיכוי לקשרים עתידיים עמהם או עם אישים אחרים, בהוכיחו כי אינו מפקיר שותפים למגע סודי.⁶⁹ על רקע זה יש להבין גם את חוסר הבהירות שתוארה לעיל בכל הנוגע להעברתה של הזמנה פורמלית מנאצר לגולדמן. לדוד בן-גוריון, שפקפק באמיתות היוזמה לנוכח הערפול שאפף את המידע על אודותיה, כתב גולדמן:

אתה די בקי בעניינים דיפלומטיים כדי לדעת שבהודמנויות כאלה אסור לגלות שמות ואגב גם אתה כמה פעמים מסרת על נסיון מצדך להפגש עם נאצר, ומעולם לא פרסמת

67. מברק אהרון רמז, השגריר בלונדון, למשה"ח, 14.4.1970, מברק אבן לרביץ, 15.4.1970, מברק אבן לשגריר איתן בפריס, 15.4.1970 [מכאן הציטטה], מברק דיבון לרמז, 16.4.1970, ג"מ א/11/7434.

68. אמיתי, מצרים וישראל, עמ' 223-224; שמואל שגב, 'קאהיר: הידיעות על הזמנת גולדמן ע"י נאצר - בדויות ומשוללות יסוד', מעריב, 7.4.1970; 'אהרם: גולדמן המציא את סיפור ההזמנה ע"י נאצר', מעריב, 8.4.1970; 'האמרוש [כך במקור, מ"ח]: לא נפגשתי עם גולדמן', למרחב, 9.4.1970.

69. לכתב מעריב בפריס, גיל קיסרי, סיפר רולו כי 'האישיות המצרית שקיימה מגעים עם גולדמן - לא קשורה להזמנה', מעריב, 8.4.1970. כך גם דיווח באותו יום גולדמן לראשי מפלגת הליברלים העצמאיים. ראו: מ' שמריהו, 'ראשי ל"ע התרשמו: הזמנת נאצר לגולדמן - רצינית', מעריב, 8.4.1970.

את שמות המתווכים. לראש הממשלה כמובן מסרתי גם את שם המדינאי שיזם את העניין וגם את שם ידידו של נאצר שבא כדי לעודד אותי לקבל את ההזמנה, באומר באיזה סיפוק מקבלת דעת הקהל המצרית אפשרות ביקור כזה. הוספתי לגולדה, והודעתי גם בפומבי, שלא היתה כל הבטחה להזמינני, אלא נכונות בפרינציפ, כתנאי שאבוא כאיש פרטי ושראש ממשלת ישראל תדע על זה, כי נאצר לא רצה להתחייב לשמור את העניין בסוד.⁷⁰

ואמנם, ביוזמתו של בן-גוריון פורסמו בעיתונות בארץ ובחו"ל ידיעות שתיארו את חוסר רצינותם של איתותי השלום שהתקבלו מצד נאצר בעבר, מתוך כוונה לעשות דה-לגיטימציה לגולדמן.⁷¹ התבטאויותיו של בן-גוריון, יותר משנועדו לקבוע אמיתות מוצקות בקשר להווה, חתרו לעצב את הזיכרון ההיסטורי באשר למגעים מסוג זה ולהותיר בתודעה משקע של חוסר אמיונות ושל חוסר תוחלת בכל הנוגע לאיתותי הידברות מחוגו של נאצר.

קביעה זו אינה בבחינת התבוננות בדיעבד במסכת האירועים או ניתוח הערכתו של משקיף מנוסה המצוי ערב נטישת החיים הפוליטיים (בן-גוריון פרש כעבור חודש מהכנסת). בישיבות הממשלה שבהן נדונה יוזמת גולדמן טען פרס כי יש לדרוש קבלת הזמנה בכתב מגורם מוסמך, יוגוסלבי או מצרי. הדרך שבה נימק את גישתו חשובה יותר מהדרישה עצמה: 'יש כוח לאגדות [...] אני יודע שמזה תהיה אגדה. אני יודע כמה אגדות המתהלכות בקרבנו שאין להן שום יסוד'.⁷² בחסות שם הקוד, שכבר נזכר לעיל, 'משקיפים נציים' שנה פרס למחרת ישיבת הממשלה ב-5 באפריל: 'יש בהיסטוריה הקצרה של ישראל כמה אגדות מסוכנות על משא-ומתן, ואתמול נולדה המסוכנת שבהן'. בהמשך דבריו הבהיר פרס כי כוונתו לאגדה שלפיה דחתה ישראל אפשרות של משא-ומתן עם מצרים בצאתה לפעולת התגמול בעזה ולמגעים שהתנהלו בתיווך ראש ממשלת מלטה.⁷³ לענייננו, הבחינה ההיסטורית של אירועי שנות החמישים היא משנית. חשובה ממנה הערתו של עיתונאי על המשמר בנקו אדר, שציין בכתבו על אירועי 1954-1956 'כי יש מי שמעוניין להעביר דברים שהתרחשו לתחום האגדה, משום שמאורעות השנים ההן יכולות לשמש לקח חשוב גם לימינו, ולעתיד'.⁷⁴ פרס מצדו הצהיר כי הוא מודאג בעיקר מ'הרושם שייווצר בארץ' בכלל ובקרב הנוער בפרט.⁷⁵ 'הדאגה לנוער' היתה לשון אחרת לבטא את דאגתו של פרס למשנתו הפוליטית,

70. מכתב גולדמן לבן-גוריון, 9.6.1970, אצ"מ Z6/2393.

71. למשל, 'בן-גוריון: היו מגעים סודיים עם מצרים', על המשמר, 28.4.1970; ידיעה שפורסמה בסנדיי טלגרף, ולפיה ב-1963 הציע נאצר להיפגש עם בן-גוריון והתחרט: 'נאצר הציע פגישה לבן-גוריון - והתחרט', מעריב, 10.5.1970. וראו גם מרגלית, שדר מהבית הלבן, עמ' 89.

72. פרוטוקולים מיישיבות הממשלה ב-29.3.1970, 5.4.1970, ארכיון פרטי - מאיר חזן (הציטטה היא מהישיבה השנייה).

73. מרגלית, 'המבוכה בירושלים', הארץ, 7.4.1970.

74. בנקו אדר, 'כשנאצר כתב מכתבים אל "אחי שרת"', חותם (מוסף על המשמר), 17.4.1970.

75. פרוטוקולים מיישיבות הממשלה ב-29.3.1970, 5.4.1970, ארכיון פרטי - מאיר חזן (הציטטה היא מהישיבה השנייה).

שגרסה כי אין להעמיד על סדר היום את סוגיית ההידברות עם הערבים ומוטב בעיתוי הנוכחי להתור לשימור ה'סטטוס קוו'.

המאבק על נפש הנוער, לבל ישגה חלילה באשליה שאמנם הוחמצה הזדמנות לגישושי שלום עם מצרים, היה גם מנת חלקו של דיין. בנאום שנשא לפני סטודנטים הוא הצר על הידיעות בדבר ספקנות וחוסר נכונות של 'תלמידי שמיניות וגולדמניסטים להתנדב לצה"ל, ללחום ולעשות זאת בלב ונפש'.⁷⁶ את הדברים אמר דיין בעקבות מכתב ששלחו חמישים ושישה תלמידי תיכון מירושלים לגולדה מאיר. במכתב, שחובר ב-8 באפריל, נאמר:

כבוד ראש הממשלה, אנו קבוצת תלמידי תיכון, העומדים בפני גיוסנו לצה"ל, מוחים על מדיניות הממשלה בפרשת השיחות גולדמן-נאצר. עד עתה האמנו שאנו הולכים להילחם ולשרת משך שלוש שנים כיון ש'אין בררה'. לאחר פרשה זו הוכח שגם כשיש בררה, ולו הקטנה ביותר מתעלמים ממנה. לאור זאת אנו ורבים אחרים מפקפקים כיצד נוכל להילחם במלחמה תמידית חסרת עתיד בזמן שממשלתנו מכוונת את מדיניותה כך שסיכויי השלום מוחמצים. אנו קוראים לממשלה לנצל כל הזדמנות וכל סיכוי לשלום. תנו סיכוי לגולדמן!⁷⁷

גולדה העבירה את המכתב ליגאל אלון, והוא הזמין את התלמידים להיפגש עמו. בהזמנתו הביע אלון את דאגתו מגילויי הספק באשר לכוונת הממשלה שלא להחמיץ כל סיכוי לשלום. עם זאת, הוא מצא במכתבם 'ביטוי נאמן לשאיפתו של עמנו ולמדיניותה של הממשלה לכריתת חוזה שלום בר'קיימא בינינו לבין מדינות ערב'.⁷⁸ גולדה עצמה לא התנכרה למסר שעלה ממכתב התלמידים; בנוגע לזעזוע שהוא חולל אמרה כי שיח לוחמים, דברי ברטה חזן על התנהגות הילדים במלחמת ששת הימים ונאומו של יצחק רבין על הר הצופים הם תעודות שיש לכלול באנתולוגיות לבני הנוער ושראוי שכל נער יכירן.⁷⁹

ביטויי הכמיהה לשלום שהביעו בראיונות עיתונאיים החתומים על מה שנודע עד מהרה בכינוי 'מכתב השמיניות' היו מעורפלים, ורובם המכריע התגייס כעבור חודשים אחדים לשירות ביחידות קרביות. ללשכת ראש הממשלה הגיע גל של מכתבים ועצומות מבני נוער אחרים, שביקרו קשות את עמדת התלמידים הירושלמים. גם העיתונות העניקה במה נרחבת לתגובות בני הנוער. למשל, אסף גרונר, תלמיד כיתה ח' מחולון, כתב בשיר מחאה נגד 'מכתב השמיניות': 'לא פרח, אל תחייך... / אל תמס לבבות רכים / שהתקשו כדי לא ליפול... / לא, אינך נחוץ פה פרח, כעת מלחמה... / ובמלחמה אסור לחייך... לא, אל תחייך פרח... ואל תאשים בחיובך המתוק / נערים שנלחמים למענך... / כדי שתוכל לחייך... /

76. משה דיין, 'מול הכפפה הרוסית שנוקדה', מעריב, 8.5.1970. ההדגשה שלי.

77. אש"צ 95-21.7 (3).

78. מכתב אלון לחותמי 'מכתב השמיניות', 16.4.1970, א"ט, אק"מ, חטיבה 15-יגאל אלון, מכל 21, תיק 4.

79. 'צוות על המשמר בשיחה עם ראש הממשלה גולדה מאיר על בעיות חוץ וביטחון', על המשמר, 10.5.1970.

דברי ברטה חזן פורסמו בהחינוך המשותף, 6, 63 (אוגוסט 1967), עמ' 1.

ולכן פרח אל תחייך!!!⁸⁰ על אף הביקורת הפך 'מכתב השמיניות' למעין ריטואל הניכה פוליטי של צעירים ישראלים, המגלים מזמן לזמן את דבר קיומה של ה'פוליטיקה' ונחשפים כמעט בתדהמה לעוצמת השפעתה על חיי הפרט והכלל.⁸¹

'עתידה של ישראל', נושא שלכאורה עיון בו היה עשוי לקסום לצעירים רבים, כך קרא גולדמן למאמרו בפורין אפירס שחובר כפי הנראה בשלהי 1967. ואולם, תקוותו להציג אופק שונה למימוש הרעיון הציוני במסגרתה של מדינת ישראל נכזבה. כדרכו, גם בעניין זה הוא הסתמך על הגישה הנון-קונפורמיסטית שבה התגדר תמיד כשביקש לקדם את דעותיו. בטרם התפרסם המאמר מסר אותו גולדמן לחמישה אישים כדי שיחוו דעתם עליו: הנרי קיסינג'ר, ישעיה ברלין, ריימון אהרון, ז'אן פול סארטר וסטן רוטמן. לדבריו, תגובתם היתה 'יותר מחיובית'. קיסינג'ר, שהיה חבר במערכת פורין אפירס, הציע לפרסם את המאמר ברבעון מיד, אך גולדמן העדיף להמתין למועד פוליטי מתאים. במאמר עצמו, בניחות שנשזרה בו השקפה מבית-היוצר של אחד העם על 'ציונות רוחנית', הביע גולדמן ספק אם קיומה של מדינה יהודית במבנה ובדמות הדומים למבנה ולדמותן של מדינות אחרות הוא בבחינת יישום אמיתי של הציונות. הוא סבר כי במקום לסמוך בראש ובראשונה על כוח צבאי ועוצמה פוליטית, על ישראל להבטיח שקיומה יהיה מקובל על כל עמי העולם, ובהם הערבים, ומוגן לצמיתות על-ידי האנושות כולה. לטענתו, השגת יעד זה מחייבת ניטרליזציה של ישראל, העשויה לשמש גם בסיס להשגת הסדר יהודי-ערבי. אגב כך נחפו גולדמן להציב עצמו בשורה אחת עם חיים וייצמן, בן-גוריון ומשה שרת כמנהיגיה הבכירים של התנועה הציונית במאבקה לעצמאות. בדיון שנערך בהנהלת הסוכנות היהודית בנוגע לתפיסותיו בעניין עתיד המדינה היהודית נסוג גולדמן במידת-מה והכריז כי הוא ממשיך לדגול בקיומה של ישראל כמדינה ריבונית וכי אין הוא מציע דה-מיליטריזציה של ישראל. הוא הוסיף כי תוכנית הניטרליזציה היא בבחינת חזון לעתיד רחוק יותר, לאחר שנים שבהן ישורר שלום עם הערבים וישתנה האקלים הפוליטי במזרח התיכון.⁸² עם זאת, בכתביו הוסיף גולדמן לטפח את חזון הניטרליות, שנתקל שוב ושוב בתגובות צוננות בישראל. הדבר עורר את

80. 'אשל', '... ושמיניסטים' של תש"ל, מעריב, 10.5.1970. וראו גם: עוזי בנוימן, 'שלום צריך שייראה ולא רק שיעשה', הארץ, 30.4.1970, 1.5.1970; אריה נשר, 'תלמידי שמיניות בחיפה וברמת-גן נגד מכתב הירושלמים לגב' מאיר', הארץ, 1.5.1970; עדה אושפז, 'משאל הארץ בשתי כיתות י"ב בתיכון חדש בתל-אביב', הארץ, 11.5.1970.

81. מכתב שמחה דיניץ לאלון וגלילי, 3.5.1970, אי"ט, אק"מ, חטיבה 15-אלון, מכל 21, תיק 4. עם ראשי השמיניסטים נמנה גם שמואל שם-טוב, בנו של ויקטור שם-טוב, שהיה שר בממשלה מטעם מפ"ם. זה האחרון כתב לימים: 'ראש הממשלה ברוב חשדנות היתה בטוחה ששר הבריאות שלה "בישל" לה את כל עניין המכתב שהופנה אליה אישית (לי נודע על יוזמת השמיניסטים מהעיתונות...)'. ראו: ויקטור שם-טוב, אחד מהם, דליה 1997, עמ' 55.

82. גולדמן, 'עתידה של ישראל', פורין אפירס, אפריל 1970, עמ' 443-459; פרוטוקול הנהלת הסוכנות היהודית, 29.4.1970, אצ"מ S100/1073. ראו גם תגובתו של מרדכי בר-און על מאמרו של גולדמן, 'ד"ר גולדמן ו"עתידה של ישראל"', מעריב, 1.5.1970, 3.5.1970.

חמתם של רבים ואת ספקותיהם באשר למידת נאמנותו לעצם קיומה של המדינה. את הטון בעניין זה הכתיבה גולדה, בקבעה נחרצות: 'לא נשאר בו [בגולדמן] שמץ מהציונות'.⁸³ במשך חודש הימים שחלף מאז פורסמה ברבים יוזמתו סָבב גולדמן ברחבי הארץ, השתתף בעשרות כינוסים שנערכו בגופים מפלגתיים, בהתיישבות העובדת, באוניברסיטאות ובאולמות בערים והפיץ את השקפותיו. ככל שחלף הזמן הלכו ורבו התגובות העוינות כלפיו. אופיינית היתה פסיקתו של אליעזר ליבנה, כי 'השלום הוא עניין רציני מדי משורשו לעסוק בו פאציפיסטים'.⁸⁴ התלהטות היצרים באספותיו של גולדמן התבטאה בהנפת שלטים, בקריאת דברי מחאה וגנאי, בעימותים אלימים ולעתים אף בהפסקתן של אספות. את אקורד הסיום בוויכוח הציבורי על יוזמת גולדמן השמיע נשיא המדינה, זלמן שזר, שהגן על זכותו של גולדמן להשמיע את דעותיו והשווה אותו לאוריאל ד'אקוסטא.⁸⁵ בינתיים נפגש גולדמן גם עם אישים ערבים מהגדה המערבית, מקצתם שרים בממשלת ירדן בשעתם. בשיחתם הצהירו הערבים על נכונותם להתיר ליהודים גישה חופשית לכותל המערבי תמורת חזרה לגבולות החלוקה של 1947 והכרה עקרונית בזכות הפליטים לשוב לבתיהם. בכתבות שסיקרו את המפגש צוין, לא בלי סיפוק, שפעם נוספת הוכח כי אין עם מי לדבר.⁸⁶ גולדמן יצא מהארץ ב־7 במאי. ערב נסיעתו הוא הביע את שביעות רצונו מהוויכוח שעורר כשהציג את השקפותיו המדיניות, וסיכם את פרשת היוזמה בדרכו האופיינית: 'צריך היה לקחת הכול בפרופורציה המתאימה ולא להגזים'. האזהרה מפני 'הגזמה' לקוטב הצגתה של ישראל כמדינה ש'אינה רוצה בשלום' פְּוונה במיוחד לכתובתו של יורם שדה (בנו של מייסד הפלמ"ח, יצחק שדה), שבמאמר שכתב ברוח זו זעק כי לפתע נשמט 'הבסיס המוסרי להיותי ישראלי', וזכה להד נרחב.⁸⁷ עוד לפני כן הודה גולדמן: 'אני מטבעי לא איש־ברוגו. אני לא חי רק חיים פוליטיים. אני מעדיף להיות בפסטיבל בולצבורג. לקרוא ספר טוב. פוליטיקה איננה פרנסתי'.⁸⁸

83. דברי גולדה בפגישה שלוחת הנגב של החוג הרעיוני המרכזי של 'בית-ברל' במפלגת העבודה, דבר, 22.4.1970. עוד על דעותיו של גולדמן בעניין הניטרליזציה ראו למשל: נחום גולדמן, ישראל לאן?, ירושלים ותל-אביב 1976.
84. אליעזר ליבנה, 'גישה מיסטית אל המולדת', הארץ, 7.5.1970.
85. 'הנשיא זלמן שזר על חופש הדיבור', הארץ, 8.5.1970.
86. למשל, 'פגישת נכבדים ערביים עם גולדמן נסתיימה באכזבה הודית', דבר, 29.4.1970; יוסף חריף, 'ד"ר גולדמן בשיטתו: התלונן באזני הערבים על מדיניותה "צרת המוחין" של ישראל', מעריב, 5.5.1970.
87. 'גולדמן: אין ספק שהממשלה רוצה בשלום', הארץ, 3.5.1970; אברהם רותם, 'ד"ר גולדמן: "אמרת לאשתי: בעלך מתחיל לשעמם אותי"...', מעריב, 5.5.1970; דברי גולדמן בפרוטוקול הנהלת הסוכנות היהודית, 29.4.1970, אצ"מ S100/1073; יורם שדה, 'התפכחות מהאמונה ברצון ישראל בשלום', הארץ, 19.4.1970. ראו גם המכתבים ששלח משה סנה לשדה בעקבות מאמרו: מתתיהו מינץ (עורך), משה סנה: כתבים, 1972-1966, ה, תל-אביב 2002, עמ' 348-353.
88. 'גולדמן היחיד שלא התרגש', ריאיון של יהושע תדמור עם נחום גולדמן, למרחב, 10.4.1970.

גולדמן המשיך להגיע ארצה מדי פעם לגיחות קצרות. בישראל שימש לו איש קשר לעניינים פוליטיים ישעיהו וינברג, מנכ"ל התאטרון הקאמרי.⁸⁹ הלה נקלע אף הוא לעין הסערה בשל ההצגה 'מלכת האמבטיה', שהועלתה לראשונה ב-17 באפריל. אחד ממעמדי השיא בה היה השיר 'הבטחה', שהושם בפי שר הביטחון כפרפרזה על משפטו הנודע של וינסטון צ'רצ'יל מימי מלחמת העולם השנייה:

אני מבטיח לכם דם ודמעות, / ומלה שלי זו מלה, / ואם אני מבטיח לכם דם ודמעות, / אז כולם יודעים שזה דם ודמעות, / שלא לדבר על זיעה. / עוד מעט יהיה לכם רע מאוד, / ומלה שלי זו מלה, / ואם אני אומר שיהיה רע מאוד, / אז תהיו בטוחים שיהיה רע מאוד, / ואולי אף גרוע מרע. / ללא שמץ תקווה תמשיכו לחיות, / ומלה שלי זו מלה, / ואם אני אומר שתמשיכו לחיות, / אז כמה באמת ימשיכו לחיות, / אך אל תשאלו בשביל מה.⁹⁰

אמנון רובינשטיין סיפר כי בערב שבו חזה ב'מלכת האמבטיה' נכח בהצגה גם משה דיין. בסצנה שבה הוצג שר הביטחון כמי שמבטיח דם ודמעות, ומקיים את הבטחתו, נעמדו רבים מהצופים 'כדי לראות כיצד הוא מגיב'. לדעת רובינשטיין, בהגיעו לצפות במחזה התריס דיין כדרכו נגד תוקפיו,⁹¹ כמפגין את נכונותו לעמוד חזיתית מול הביקורת המוטחת במדיניות הביטחון שניהל – כאילו התייצבותו הבוטחת באולם התאטרון די בה לבטל על הסף את דברי הביקורת. יומיים לפני הצגת הבכורה של 'מלכת האמבטיה' הודה יגאל אלון בוועידת הסופרים, שמקנן בו החשש שמא מוצדקת המימרה 'כי ברעום התותחים – שותקות המוזות, ואולי משתתקות הן ברעש הנורא הזה, המצמיית את קול הדממה הדקה, היוצרת. [...] כל יצירה אמנותית היא התגברות על שיתוק ועל שתיקת הנפש, וקולות המלחמה ודאי שאינם מסייעים במלאכת גיבורים זו'.⁹² הצגתה של הסאטירה הנוקבת הופסקה כעבור שבועות אחדים עקב המחאה הציבורית העזה שעוררו מסריה. לענייננו, התגובות הנועזות כלפי מחזהו של חנוך לוין שיקפו את המזג הדומיננטי בתקופה שבה ניסה גולדמן להצביע על קיומו של כיוון אחר, שאליו, כך סבר, היה ראוי לנתב את דפוס יחסי ישראל עם שכניה. בה בעת השתלטה על האקלים הפוליטי בישראל אווירה אפוקליפטית לנוכח הציפייה הדרוכה לעימות צבאי דרמטי עם ברית המועצות. ההתנגשות החזיתית בין טייסים ישראלים לסובייטים ב-18 באפריל נוצלה להקפאת 'הפצצות העומק' במצרים. נוסחת ה'אין בררה', ששוננה

89. הקשר התבטא למשל בבקשתו של גולדמן מווינברג שיאתר סטודנט או עיתונאי שיאסוף הצהרות של חברי ממשלה (כגון אשכול, גולדה, אבן וכדומה) על סוגיות מדיניות שונות. מכתב גולדמן לווינברג, 26.7.1970, אצ"מ Z6/2395.

90. חנוך לוין, 'מלכת האמבטיה', מה איכפת לציפור, תל-אביב 1987, עמ' 88.

91. אמנון רובינשטיין, 'מלכת האמבטיה עירומה', הארץ, 4.5.1970. ההדגשה במקור.

92. ברכת אלון בוועידת הסופרים, 15.4.1970, א"ט, אק"מ, חטיבה 15-יגאל אלון, מכל 21, תיק 4.

בהתמדה, ניכרה למשל בהתבטאויותיו של הפרופסור בעל הדעות היוניות המוצהרות, יעקב טלמון, שהרבה לדבר באותה עת על 'הנכונות להילחם עד החייל האחרון'.⁹³ בעוד משרד החוץ מנחה את שליחיו ברחבי העולם כי משימתם היא לשכנע גורמים יהודיים לחוץ על גולדמן כדי שירגיש מבודד בעמדותיו,⁹⁴ הוסיף הלה לנהל בהסתר גישושים מדיניים. הוא שב ונועד עם טיטו ועם חמרוש, וב-9 ביוני הזמינו חמרוש פעם נוספת להיפגש עם נאצר, הפעם לביקור פרטי ללא כל תנאים. גולדמן עדכן בנושא רק את דיין, לאחר שזה יעץ לו ערב צאתו מהארץ לנסוע למצרים אם יוזמן לביקור במתכונת האמורה. גולדמן כתב לדיין כדי להיוועץ בו, אך דיין השתמש ממתן עצה, בהשיבו לגולדמן: 'אתה יודע את כל השיקולים ותחליט מה שתחליט'.⁹⁵ לא ידוע מדוע לא התממשה הנסיעה. בשלהי יוני נפגש גולדמן עם חסן מלך מרוקו, שחתר לשכנעו להיפגש עם ערפאת אך לשווא.⁹⁶ כעבור שנה שימש גולדמן מתווך בניסיון להפגיש את גולדה ודיין עם ראש ממשלת מצרים ועם שר הביטחון שלה, שוב בעזרתו של חמרוש. המגעים הסתיימו בכישלון בשלהי 1971 ודלפו לעיתונות בפברואר 1972. גולדמן לא אמר נואש. הוא ביקש מטיטו שיציע לנשיא מצרים, אנואר סאדאת, הידברות על הסדר נפרד המבוסס על פינוי כל סיני תמורת דה-מיליטריזציה של השטח שיפונה – אולם ללא הועיל.⁹⁷

93. [יעקב טלמון, 'מעז יצא מתוק', הארץ, 1.5.1970; מכתב ישעיהו וינברג לגולדמן, 17.5.1970, אצ"מ Z6/2395. לעניין ה'אין בררה' ראו גם: שתי טבת, 'הפתרונות לקיומנו והיכולת להיות אתם', הארץ, 30.4.1970. על המצב הצבאי באותה עת ראו: Yaacov Bar-Siman-Tov, *The Israeli-Egyptian War of Attrition, 1969-1970*, New York 1980, pp. 151-159.
94. מברק גזית לרבין וארגוב, 29.5.1970, ג"מ א/19/7054. וראו גם: משה ביתן, 'הדיפלומטיה הפרטית של ד"ר נחום גולדמן', מעריב, 1.5.1970.
95. מכתב גולדמן לדיין, 10.6.1970, מכתב דיין לגולדמן, 14.6.1970, אצ"מ Z6/2393.
96. המפגש התקיים בתיכונתו של ז'אן דניאל, עורך השבועון הצרפתי נובל אוברוואטר. ראו: מברק מהשגרירות בפריס למשרד החוץ, 28.6.1970, ג"מ א/19/7054. גולדמן דיווח לדיין ולגולדה על ההצעה לפגוש את ערפאת. ראו: דיווח דב שיאון למשה דיין, 25.6.1970, שם; מכתב גולדמן לגולדה, 30.6.1970, אצ"מ Z6/2394. גולדה השיבה לגולדמן ב-20.7.1970: '[...] אני מודה שקצת הופתעתי על שהנך פונה אלי שוב בעניין דומה ובאותה הצעה שאקבל הכרעה בעצמי מבלי להביא את הדבר בפני הממשלה. עלי להגיד לך ולחזור על מה שאמרתי לך בעניין הקודם שאינני רואה עצמי מוסמכת לקבל החלטות כאלה על דעת עצמי. אבקשך על-כן כי בכל שאלה מעין זו הדורשת את החלטת הממשלה תפנה אלי באופן רשמי. אינני יכולה לשמש כתובת פרטית בענייני המדינה'. גולדמן השיב לגולדה ב-24.7.1970: 'לא התכוונתי כלל שתפני לממשלה. ואם אינך רוצה להביע דעה פרטית – והנני מבין זאת – אקבל את עמדתך. בין כך ובין כך אינני חושב שדבר מה יצא מהצעת מלך מרוקו אלי, שם.
97. מכתב גולדמן לגולדה, 4.1.1972, אצ"מ Z6/8680; מכתב גולדמן לטיטו, 30.12.1971, אצ"מ Z6/2720; גיל סדן, 'גולדה מאיר: אישרת לגולדמן נסיעה למצרים – אך מאומה לא יצא מכך', ידיעות אחרונות, 15.2.1972.

ד. סיכום

בתולדותיה של מדינת ישראל בתקופה המשתרעת בין מלחמת ששת הימים לבין מלחמת יום הכיפורים זכורה יוזמת גולדמן כאפיוודה חולפת, כסערה פוליטית-ציבורית אחת מני רבות. גולדה, דיין ואבן פסחו עליה בזכרונותיהם, במקרה או שלא במקרה. היוזמה העניקה לגולדמן במה פומבית יוצאת דופן בעוצמתה (שבה חפץ כבר בינואר 1970), ואין ספור הזדמנויות להצגת דעותיו. התגובה הציבורית העוינת כלפיו, יותר משלימדה על היחס להשקפותיו, העידה על שחיקתה המואצת של השתדלנות כדפוס פעולה יהודי, בוודאי כשהיא מתנהלת בשמם של יהודים החיים במדינת ישראל.⁹⁸

בהקשר הזה מתבקשת שאלת ה'אילו' הקלאסית, היינו - אילו אישרה ממשלת ישראל את נסיעת גולדמן, האומנם היה נאצר מוציא לפועל את ההזמנה ומה היה 'יוצא מזה', כלשונו של גולדמן. הוא עצמו העריך שקיים סיכוי של 50 אחוז שנאצר אמנם יממש את ההזמנה ו'80 אחוז שלא יצא מזה דבר'. בהזדמנות אחרת ציין: 'אמרתי לגולדה: אני מניח ב'80% של ודאות שלא יצא כלום לעומת 20% שאולי יצא משהו. יכולתי לומר: 90% לעומת 10% שלא יצא כלום. אבל הו'סטה חשובה'.⁹⁹ משמע, גולדמן סבר כי המחווה - בדמות המפגש - היא החשובה, ללא קשר למה שידובר בו, בלי לדעת מה יקרה בהמשך ואם תיסלל הדרך להסכם שלום. מעבר לכך מתבלטת גם כאן 'הנון-שלנטיות המופלגת' שבה דיבר גולדמן בהופעותיו הפומביות, ובמיוחד במסיבת העיתונאים שכינס ב'8 באפריל כדי להבהיר את גרסתו בנוגע לפרשה. האופן שבו הציג גולדמן את הנושא, שמבחינת הישראלים נגע בעצב רגיש ביותר בקיומם, הותיר לא אחת באוזני שומעיו 'הרגשה כבדה ומרירה כאילו גם הוא עצמו אינו מתייחס לעניין בכובד-הראש וברצינות הראויים'.¹⁰⁰

במוקד המחלוקת הסוערת עמדה דמותו של גולדמן. השאלה היתה אם התנהגותו האישית ועמדותיו המדיניות באשר לדמותו של הסדר פוליטי עתידי ולאופיה של מדינת ישראל אינן פוסלות אותו מלשמש נציג המבטא נאמנה את האינטרס הישראלי בנושא כה קיומי. אליהו ששון, שנחשב לאוטוריטה בתחום זה בזכות בקיאותו במגעים עם ערבים, שיער שמפגש עם נאצר יכול להשיג מטרה חשובה: 'שבירת הקיפאון השורר בינינו לבין הערבים והוכחה כי תיתכן הידברות בין ישראל לבין מדינות ערב'. ששון סבר כי למרות נסיונו והישגיו של גולדמן במגעים בין-לאומיים, לא הוא צריך להיות הישראלי הראשון שיצא לפגישה כזאת

98. ביטוי אופייני לכך בא מנציג מובהק של דור ילידי הארץ, יגאל אלון, שפסק כי היה על גולדמן לקבל את הסכמת ראש הממשלה 'בטרם הרחיק לכת בגישויו ובשתדלנותו'. ראו: אליהו אגרס, 'ריאיון עם סגן ראש הממשלה, יגאל אלון', דבר, 20.4.1970.

99. אברהם רותם, "דיין ואבן הסכימו שאסע לנאצר", מעריב, 9.4.1970; דברי גולדמן בפרוטוקול הנהלת הסוכנות היהודית, 29.4.1970, אצ"מ S100/1073.

100. ח' יעד, 'גולדמן מוותר ללא קרב', מעריב, 9.4.1970.

אלא מישהו בעל שורשים חזקים יותר במציאות הישראלית.¹⁰¹ ועדיין עומדת בעינה התהייה שמא ממשלת ישראל נחפזה לטרפד שליחות שלום, בעודה דבקה בעקרון המשא-ומתן הישיר עם מדינות ערב וטוענת כי העימות הצבאי המתמשך נובע מחוסר בררה ומהיעדר פרטנר בצד הערבי.

להערכת, שיוך היוזמה למסכת ההודמנויות לשלום שהחמיצה מדינת ישראל – בטעות יסודו. העוקץ של היוזמה טמון במקום אחר: בנכונותו של גולדמן להקריב הודמנות לכאורה להיפגש עם נאצר לטובת מפגש האינטרסים עם גולדה, שנועד לעודד את עיסוקן של המערכת הפוליטית בישראל ושל החברה הישראלית באופציות להסדר שלום עם הערבים כשלב חיוני בהתקדמות ליעד זה. מבחינה זו, ובהנחה שהפוליטיקה איננה רק שדה עימות בין עמדות שונות וזירה של מאבקי כוח, 'כיסאות' וגידופים אלא גם שדה חינוכי ממדרגה ראשונה, נודעה ליוזמת גולדמן חשיבות שאין לבטלה בהינף יד. מגמתה היתה, בין היתר, לסייע בחינוך הציבוריות הישראלית להכיר בראליות של אפשרות מפגש עם המנהיגות הערבית ושניתן לשרטט קווים מעשיים להידברות ולהבנה יהודית-ערבית.

אם נתקרב לנקודת התצפית של ימינו, ראוי לציין שבדיון שהתקיים בכנסת בעניין יוזמת גולדמן הקריא מאיר וילנר, מנהיג ר"ח המוקצה, את 'שיר לשלום' שחיבר יעקב רוטבליט.¹⁰² הוא עשה כן עשרים וחמש שנה בטרם רווה השיר את דמו של ראש ממשלה בישראל. מה שהיה שיר מחאה שנאסר להשמיעו ב-1970, היה כעבור שתי מלחמות וחתימת חוזה שלום עם שתיים ממדינות ערב לסמל קנוני בחוגים רחבים בציבוריות הישראלית.

בשיחה שהתקיימה באולם 'צוותא' בתל-אביב ב-22 באפריל 1970 סיפר גולדמן כי בכירור שהתנהל לאחר מלחמת ששת הימים בוועד של יהודי צרפת – שהתגייסו בימי ההמתנה ערב המלחמה למגבית, לשליחת מתנדבים ולהזעקת דעת-הקהל למען ישראל – הציע אחד מחברי הוועד: 'עכשיו נעשה עלייה. אז קם יהודי חשוב מאוד עם שם גדול, לא רוטשילד, יהודי לא ציוני, אבל אדם שפעל יומם ולילה כדי לסייע לישראל, והכריז – בשום אופן לא, וסיפר לנוכחים: יש לי בן-אח. צרפתי מתבולל, לא יודע יהדות. לפני מלחמת ששת הימים בא אלי בן-האח ואמר – אני רוצה ללכת למלחמה. השבתי – בסדר. ידעתי שהוא יכול ליפול, איש לא ידע שבשישה ימים ננצח וישלחו אותו חזרה הביתה. אבל אם הבחור הזה יבוא וישאל אותי, כדאי לי לעלות לישראל, אומר לו – בהחלט לא. ישראל זו ארץ שכדאי למות בשבילה, אבל לא כדאי לחיות בה.'¹⁰³

הרטוריקה הגולדמנית מתגלה כאן במלוא תפארתה. כמספר הוא היה אמן. ואולם, מבחינת הישראלים החיים בארץ, סיפור מעין זה לא עמעם את העובדה שגולדמן עצמו ביכר לשהות בנכר בימי 'ההמתנה' המתוחים ערב מלחמת ששת הימים. מזווית הראייה של גולדמן,

101. יוסף חריף, 'עימות – האם צריך היה להסכים שגולדמן ייסע לנאצר?', מעריב, 7.4.1970. וראו גם: אליהו ששון, 'שטחים תמורת שלום-אמת', הארץ, 26.4.1970.

102. פרוטוקול ישיבת הכנסת, 7.4.1970, דברי הכנסת, 57, עמ' 1588.

103. שיחה בין עורך על המשמר, עמית, לבין גולדמן, אולם 'צוותא' בתל-אביב, 22.4.1970, ג"מ א/19/7054.

בקוריוז הזה שבו תיבל את דבריו גולם לוז גישתו – הגלותית, ככלות הכול – בנוגע לחיוניות הסדרת היחסים בין ישראל לשכניה הערבים. גולדמן לא נפגש עם נאצר. הלה נפטר כעבור חודשים אחדים. הדרמה הפוליטית, הציבורית והתקשורתית שהיתה מתרחשת אילו התקיים המפגש נשארה בבחינת עוד אחת מאותן אופציות חמקמקות הנותרות שוב ושוב בפאתי ההתרחשות ההיסטורית. שיקול הכוחות בין הגורמים השונים אפשר באותה תקופה רק להציג את יוזמת המפגש על סדר היום הציבורי. לא יותר.